

V2195A.

Title - TAZKIRAH QUL-E-RAHMAN.

creator - Laxmi Noorain Shafiq Ansangabadi

Publisher - Anwar Aafreen Tasaqqi Press (Hyder

Abad - 1223 H.

pages - 188.

Subjects - Farkia Shara.

فصل دُوم در ذکرِ نکته پر وازان اصنامیاں

از

تذکرہ کُلِّ عَنَّا

مؤلفہ

لچھی نرائن شفیق اوزنگ آبادی

متوفی ۱۲۲۳ ھ بمطابق ۱۸۰۷ء

M.A. LIBRARY, A.M.U.

U21938

مطبعہ
عہدہ فرینقی پریس
حیدرآباد دکن

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

(تذکرہ گل رعنا)

فصل دوم در نکتہ پردازان اصنامیا

در اوائل کشتا

بی عرض اظہار در آمد کہ آغاز سخن و راں در قلم رو ہندوستان در

عہد جلال الدین محمد اکبر بادشاہ شد در آں عصر از ہندی نبال

کسے کہ زبان را با سخن آشنا کرد رائے منوہر توستنی است کہ اکثر رباعی

را بر چار بالش موزونی می نشانند و در زمان شاہ جہان و عالم گیر بہن

لاہوری نام شاعرے بر آورد صاحب دیوان شد و در ایام

شاہ عالم و محمد فرخ سیہ و محمد شاہ از فیض صحبت مسد زایدل

علیہ الرحمۃ وغیرہ اشخاص بسیارے از قوم ہنود استفادہ سخن شی

بہم رسانیدند۔ و طوطیان سبزہ زار ہندراشکر تازہ چشانیدند،
 چنانچہ از مطالعہ اس صحیفہ حالات اس جماعت پیرایہ وضوح خواہ
 یافت و چون جمع حروف اس فصل پیدا نہ شد ہر قدر کہ ہم رسید صورت
 تحریری پذیرد و گوش از باب ہوش از نوک طوطیان ہند خط بر می گیرد

حرف الف

(۱)۔ اچل داس :- جہاں آبادی، از قوم کھتری است،
 مزاجش آشنا بہ مشرب و رویشی بود، و اکثر در صحبت فقراء صاحب
 کمال بسر می برد، اومی طراز دہ
 ندیم هیچ جا از جلوہ آن بے نشان ^{خالی} ^{خالی}
 ز جنبشش بہت برتری و جنبشش ہم چنان

ولہ

ز گشت روشن من جیت دیر گس دل حجاب چشم بودیشہ کہ ز نگاری است
 (۲)۔ اخلاص :- جہاں آبادی اکشن چند نام دارد، پہلچل ^{دیں}
 مذکور از شاگردان میرزا عبد الغنی بیگ ثنوی کشمیری بود، اخلاص مند

تو بان معانی است و تماشائی خوش طلعنان سخندان، مشارالیه در
 سنست و ثلثین و مائة و الف ^{۱۳۶} تذکره الشعراء نوشته
 و همیشه بهار نام گذاشته که همین اسم به تکرار تاریخ اتمام او است،
 تذکره مذکور در وقت تحریر حاضر این گلها کاشته و از همیشه بهار و غیره
 برچیده شده

چون ل مغلوب عشق افتد خود در نمی ماند هزیمت خور و چون شه بجرات بشکرمی ماند

وله

(قطعه)

همنور را هنر کافی نشان است که باقی نام فاضل زگمان است
 مشوا اخلص ششدر بهر رفعت بلند و پست و نیا نردبان است

وله

چرا هست از سبز زلف سیاه یا بردام که می دانم دُعا دارد دل شب با انز باشد

وله

هم چو مور اخلاص بر یکدانه قانع گشتم از دل من کرد و دیر و خجالت خال او

وله

تا بود وصف الهی زینت عنوان ما می شود بر خفته خوبی مطلع دیوان ما
هم چو زنبور عسل در بند صورت نعیم ظاهراست از دست گاهه غمی ما شان ما
(۳۱) - آتش کن - از خوش فکران بند را بن است با جاکوت که در
هندی کتاب است مشهور می گویند آن را به زبان فارسی به فصاحت
تمام موزون کرده در وقت تالیف این تذکره حاضر نیست یک باغی
از بدست آمد قلمی می شود رباعی

بالین همیشه ز اشک من تر گردد بر بستر من برگ گل خسر گردد
خواب آید و در دیده من بیند آب از غرق شدن ترسد پس برگردد
(۳۲) - آرام - را بے پران ناخته دلو می شیرین گفتار و خوش فکرا
بود این قطعه که به طریق تعجیه در تاریخ وفات منعم خان خاناا مطابق سنه
ثلاث و عشرين و مائة و الف (۱۲۳۰) منظم ساخته از مشهور است

آہ کر بیدار چرخ کج نظر رفت عالی نظرتے والا شیم
 زیب دیوانی امیر نام دار زینت مندا امیر محکم
 خان خانان معظّم خاں کہ بود کارن جود و صاحب سیف و قلم
 رخت ہستی بت زیر دار فنا ساز کرد آہنگ گل گشت ارم
 ہاتف غیب پے سال و فاقہ گفت با صد درد و اندوہم
 از وفاتش بے سرو بے پاشند مجد و خیر و بخشش و فیض کرم
 (۵)۔ اُلفت :- لالہ اُجاگر چند از قوم کا شیخ متحضر است ۔
 خوش گوا گوید ۔

”جو انے دل چپ با کثر خوبی ہا موصوف از مدّتے در عظیم آبادی ماند و
 بوجہ قلیلے از معاش بسر می برد فقیر و تنگے کہ در آنجا بود ہر روز تشریف ہی آورد
 و کرمی جو شید خیلے ہو اور طلیق و بدل ہا نزد یک در آشنائی ہا پابرجا و بے تکلف
 بہ نظر آمد سلیقہ درست دارد پیشتر غربت تخلص ہی کرد و الحال اُلفت قرار داد
 مشق شعرا از نظر میر محمد علیم تحقیق سمرقندی گذرانیدہ نقل دیوان خود بہ فقیر داد

در بنارس ہم اکثر بہ خط و کتابت یاد می کنند خدایش سلامت دار و پدر خیال
 طبعش را خوش اُفتاده "

از دست :-
 در آمد شام غم در سینه حسرت نام ہما نے ز داغ دل کشیدم بے تکلف پیشا و خوا نے

ولہ
 نہ می داکم اچھوئی اند بانگ خندہ اشیا ز چو گل رنگ تبسم می چکد از پردہ گوشتم
 سرا پا پردہاے دیدہ من چشم بیل شد نظر باز کد میں شوخ گل بند بیاوٹم

ولہ
 دلم از کعبہ چشم سہ مستہ کہ می آید کہ دار و صد سببے بادہ ذوق و شہ
 چوں دریں تقریباً نام میر محمد علیم تحقیق بر نوک قلم تحقیق گذشت
 قدرے تحریر اجلاس ایں جاضر و اُفتاده۔

میر محمد علیم متخلص بہ تحقیق ولد میر بدیع الدین سمرقندی

مشہور بہ میرستین شاگرد رشید میرزا موسوی فطرت بہ تحقیق سخن
 خوب می رسید و از چند گاہ در بلدہ عظیم آباد پختہ بسری برد
 رؤسائے آں جا بہ احترام پیش می آمدند و معقولات و منقولات
 مہارتے درست داشت و در علم تیر اندازی و موسیقی و دیگر
 فنون ماهر بود مدتے در شاہ جہاں آباد گذرانیدہ بہ گل
 گشت بنگالہ شافت عمرے دراز یافتہ آخر ہا در عظیم آباد
 در سنہ ثانی و ستین و ما تہ الف (۱۶۲۰) رہ نور و بادید فنا
 شد لالہ اُجاگر چند انفت صاحب ترجمہ ایں تلخ فیت (ع)
 گفت: تحقیق شدہ و اصل حق۔

میر تحقیق صاحب دیوان ضعیف است و شعر را خوب می گفت

ایں ابیات از و است ۵

جاں پیر و از بن یاد چشم غم پرور دما بوئے ناز آید چو بر خیزد بہ محشر گردما
 چون صبحی کہ باشد ہم نفس با قمر مہر گرم می جوشد بدایع سینہ آہ سردما

وله

ہر بجائے کہ زو حشت کہ چشمت خیزد سرمہ ناز فروشد بر ہم آہو ہا

وله

لب ہم بتن زبانم را بحر آ آورده چوں قلم از فیض خاموشی است گویائی مرا

وله

بام ما خاک نشیناں، سراوے نہ کشد از زین پست بود ہم چو گیس خانما

وله

جباب بحر وجودم چه از وجود مرا کہ نیست غیر عدم در ظلم بود مرا
ہنوز صورت غیرم دو چاری گردد گرفتہ ام کہ دل آئینہ شد چہ نمود مرا

حرف الباء الموحدة

(۶) یہ برہمن :- رائے چندر بھان لاہوری، ناٹوس نواز برت خانہ

سخن است و بید خوان ضم کہ ایں فن، تیر لاہوری کہ صاحب لکھ بیت

است در نوشتارت خود ایں رقعہ بہ نامش می نویسد از اسلوب تحریر باید

در یافت کہ چہ قدر احترام اومی کرد۔

”تا قلم از اعجاز با نخل ایمن ہم دوشی نہ کند و دوات از سحر با چاہ بابل پہلو
 نہ زند حرفی از مدح اوصاف آں چشم و چراغ آفرینش سر لوح کتابش
 و بنش شریف و دودمان حشمت و اقبال مطلع دیباچہ دولت و اجلال خط
 جبین فصاحت نقش نگین بلاغت سبحان المعصر حسان الزمان ملک الشعراء
 چندربحان تو اس رتم زد اما تیر سادہ لوح را خیال آن است کہ با وجود
 پریشانی حواس و شوریدگی دماغ و آشفتگی اودماغ و نارسائی طبیعت و
 کوتاہی فطرت داستان بے پایانِ اشنائے آں سر حلقہ ارباب معنی در
 چیز عبارت بہ تحریر در آورده

بلند بہتی دودہ داغ می کنسم و گرنہ ذرہ گنج شمع آفتاب گجا
 مجباً مخلص نواز اشوق آرزو مند معنی است کہ لفظ از آں بے نصیب
 است ہذا شروع در آں مقدمہ نہ نموده بریں بیت اختصار کردم
 شما بشوق نہ دالتہ ام کہ تا چند است جز این قدر کہ دلم سخت آرزو مند است

خاطر اویب نازک است، نہاں بہتر کہ وہاں دواست بر بندم و زبانِ ظلم
 کوتاہ سازم و دوست نیاز بردارم دعا زنم دولت ہم دوش باد۔
 برہمن در او ایل چمن سیوم می طراز و ملخص کلامش این است :
 ”من برہمن زادہ پنجابم آبا و اجداد من بہ اشغال مختلفہ روزگار می کردند
 مگر دھرم داس پدر من نویسندگی می کرد و در ذیل منصبداران بادشاہی تیار
 داشت آخر الامرا از منصب و غیرہ دست کشیدہ انزوہ اگر پذیراے
 بھان، و او دے بھان، و من۔ تہہ برادر بودیم، من و رائے بھان تجھ و
 اختیار کر دیم و ہوس آزادی در سر داشتیم و او دے بھان بہ نقتضائے
 استعداد و قابلیت بہ کسب معاش افتاد و در خدمت عاقل خاں
 بسر برد بحد فوٹش او دے بھان ہم صاحب روزگار شد و ہر گاہ
 پادشاہ بہ خانہ خان مذکور نزول اجلال فرمود من ہم بدر لیہ ایشان
 روشناس شدم و خان مذکور مرا فیلے دادہ بود تا در سواری ہم کلام بنم

”نقدِ در خدمتِ ملا عبدالحکیم یا لکھوئی دارم۔“

نواب شاہ نواز خاں شہید مرحوم اورنگ آبادی و بہارستان
سخن نوشتہ اند کہ :-

”چند رجھان آخر ترک لو کر یں ہو وہ بہ شہر بنارس کہ سیکے از معاہدہ ہوتا

براہ و ہم خود مشغول شد تا در سال ہزار و ہفتاد و ست فوجت گروید۔“

میر غلامت اللہ بے خبر در سفینہ کوفتہ لویید :-

”روزے شاہ جہاں پادشاہ اور حکم بہ شعر خواندن کرد ایں بہت

برخواندہ

مرانے است کہ غیر آشا کہ چندین بار یکجہہ بردم و بازش بہمن آوردم

پادشاہ ازین معنی خوش نہ شد افضل خاں بصرہ رسانید :-

خبر علیے اگر بہ مکہ رود باز آید بہتوز خراباشد

ہیں کہ امبت بہت خانہ مرا و شیخ کچوں خراب شود خانہ خدا کرد

عہ :- یا ”چوں بیاید“

ایں بیت از و نیت اما بنام او شهرت گرفته۔

انشائے برہمن و چارچمن او، درو بتان متداول است، و انش
وقت تحریر ایں صحیفہ بدست آمد ایں ابیات انتخاب یافت۔
کنم ز سادہ دلی بند و دیدہ مژگان
ہمیشہ زلف ترا اضطراب رکاز است چگونہ جمع کنم خاطر پریشاں را

ولہ

بہ نفس بوئے محبت آید از گفتار ما می توان فہمید از گفتار ما مقدار ما

ولہ

ہمیشہ آب گہر با گہر بودم ساز نہ شد ز دیدہ ما دور آب دیدہ ما

ولہ

کیفیت احوال جہاں در نظر م بود آں روز کہ بر آب نہادند بنہارا

ولہ

چہ اختلاف بہار باب عقل شیدا را بہ طور ما یک گزارید محظہ مارا

ولہ

ہرگز کسے نہ کہہ دنگا ہے بسوئے ما کس گرم تر ز اشک نیاید بروئے ما
 ہر چند ابرو گر یہ کند بَشکفد چین از فیض آب دیدہ بود آبِ روئے ما

ولہ

سر بر زند ز جیبِ خزاں نو بہارا آخر شود شگفتہ گُلِ انتظارِ ما

ولہ

بہر کہ در نگری بہجت از توی خواہد مہند ساں بجای برہنناں بُدعا

ولہ

گزار قافلہ فیض در شپ تا راست فروغ صبح طرب در شپ سیاہ طلب

ولہ

چو در عشق رسد خواہش دو اکفراست دریں معاملہ اظہار مدعا کفراست
 بہ کلشنے کہ چو سوسن خموش باید بود ز عند لیب ہاں پُر از نو اکفراست

ولہ

ہر چند پاکشیدہ روم بدیشتر و د باز ایں دل میدہ بجوئے کہ آشت

ولہ

ہزار بار برہمن نمودے چاکش ولے نیاید از ضعف تا گریباں د

ولہ

متاع محسن ترا طرفہ زور باز را مست کہ کس نیافتہ و عالمی غریب را آ
بگلشن دل ما بگذرای تماشائی دین چین گل خود وے داغ ببار است

ولہ

در سیکدہ عشق باندا زہ خود باش چوں مستی این جرعہ باندا زہ ہوش

ولہ

بے آفتاب رو تو نسکیں پذیر نیست چشم ترم کہ خوبہ تماشا گرفتہ است
بینائی درست طلب کن کہ آفتاب آفاق را بدیدہ بینا گرفتہ است

ولہ

گو نگاہ ہے کند امروز بہ چاک جگر م آں کہ دیروز مرا چاک گریباں می دوست

وله

چوں روزگار در گرو اختیار نیست از فکر روزگار فرای غنیمت است
 بادل غش عشق ساز برهن که چندگاه الفت میان پذیرد غنیمت است

وله

گرد دل گرم که یار میباید بوده است باز بان بیزبانی هم زبان بسته

وله

نوبهار آمد و شد نعمه سرا میخ چین هیچ کس حالت این مرغ گرفتار نیست

وله

مانند سیم از در و دیوار در آیم در راه طلب دامن ماکس گرفته است
 فصل گل و ایام خزان مدو بگذشت هرگز خبر از گلشن ماکس گرفته است

وله

چشم تاب بر هم زدی انجام شد آغای عمر طشای رسد آں چنان که از پایرت

وله

بیا که در دل بای تو آرزو کرده است دل شکسته چو زلف تو مو بگوهر است

وله

رخزای بگرد گل داغ من نه می گردد همیشه این چمن از فیض گریه شاد است

وله

نگاه لطف و کرم جانب برهن بود عتاب ناز و ستم هر چه داشت با ما داشت

وله

صیغ ضعیف را نه کنه یاد برهن صیاد ما که تازه شکار بدامن است

وله

چرخ پیوسته بود سنگ حادث دردت عاقبت بشکند این کهنه بگوهر است

وله

صورت مغنی چشم عاقبت بینیده ام شادی ما بر امید و عده و نیت

وله

می دهر پیر منغان جام و دمی گوید بادب باش که پیمان نه پیمان هست

ولہ

دل نہ می بینم بحال خود نہ می دانم کجا ^{است} ایقل روانم کہ از حالے بحالے رفتہ است

ولہ

کافر مگر سرِ مری بہ تفاوت گویم رشتہ زلف تو و رشتہ زنا ریکہ است

ولہ

ہیچ کس رہ نہ می تواند.... بزد طاریم روزگار بستہ و رست

ولہ

عاشق آنست کہ معشوق با و در دل صید بیاروے قابلِ فراق یکے است

ولہ

مرا بسیرِ گلستاں بہار شد باعث بباد وہ توبہ ناستوار شد باعث

ولہ

بقدر حاجتِ خود ہر کسے طلبگار است جہانیاں ہمہ باشند در جہاں محتاج

ولہ

مہر پہ سنبیل او دوست امتحان گستاخ کہ چوں صبا نتواں بود بابتاں گستاخ

ولہ

بنائے قاعدہ دلبراں ہمیں باشد کہ می برند دل ما و یاد مانہ کنند

ولہ

زمانِ صحبتِ اجباب را نکو دریاب و گر نہ نازدہ چشم از میان افتند

ولہ

قابلِ صید نہ ورنہ بہر سو کہ روی دانہ و دام و دریں مرحلہ انداختہ اند

ولہ

بہ پیش خاکِ رشِ عذر رفتہ خواہد خواست سسے کہ پیشتر از پا و ویدہ می آید

ولہ

حدیثِ عشقِ یہاں بہ کہ تا دہاں نہ رسد بدلِ ہمیشہ بود بہتِ بزرہاں نہ رسد

ولہ

تو مرد بادہ نہ دوز نہ ہر چہ ساقی داد اگر بظرف تو گنجید کار ہوش کُنند
ولہ

شاد آں کسے کہ نوبت خود را تمام کرد زان بیشتر کہ بادہ دین تمام کرد
ولہ

بر ہمین انچہ چشم آیدت ملاحظہ کن نہ نقش قرعہ نہ فال کتاب می آید
ولہ

ز صور صبح قیامت گر شود بیدار بہ گوش ہر کہ صدائے جرس نمی آید
ولہ

خواہم از سلسلہ زلف بتاں تا چند کہ ہم تاب ہم رشتہ ز نارے چند
ولہ

کسے کہ از مددگریہ خواست وصل ترا ز فکر بیہیدہ خطہ بر بوی آب کشید
تہی است نسخہ عالم ز حرف مہر و وفا زمانہ جزو محبت ازین کتاب کشید
ولہ

فرق یک گام در ایجاد و عدم پیدائشیت طایس راه بیک جنبش مترکان باشد

پیش قدم در نظرتست که کوتاه بینی ورنه هر چیز با اندازه مهمل باشد

وله

بجز رم رفته اگر غدرخواستی سهل است بعد رفته مغلط اگر گشتی خطا باشد
تو در طریق محبت کج آمدی صد بار وگرنه راستی راه رهنما باشد

وله

تاز کوشش صبا نه می آید دل عاشق بجان می آید
از برهمین نخواه کار دیگر که از و جز دُعا نه می آید

وله

کجا به عالم تقدیر پی توانی بُرد که مانده به غلط در شکنجه تدبیر
صبار سنبل لف تور به برون نبرد که کرد معجز حسن تو باد را از نسیم

وله

دل می رود به محل پستی کشتاں کشتاں در گوش نارسیده صد اجرس هنوز
آمد بهار و رو چمن تازگی گرفت بر شاخ ماند میوه تا بیم رس هنوز
وله

ز رُخِ عجز بنه بر زمین جبین نیاز که ماشکسته دلانیم و ایشکسته نواز
وله

آبِ که آبرو بهر در و گل و صریند آبِ دو دیده ریز خُشِ آبر و صریند
وله

ساخت سر گرم هراسنا شاه صهبای امروز خنده آورد مرا گریه مینا امروز
کارایم روز بفر دامن فگن جام بیار نتوان نور و غم و عده فردا امروز
وله

شتر منده ام بسے ز در و بیاه خویش و حیرتم چنان که ندانم گناه خویش
وله

زمانه بهر تو دیبای عمر می پیچید تو بهر گریه بهنگامه فروش کرده باط

ولہ

در خیالِ فناء ہے اے اوغیر سرم
ذرہ ذرہ تا سحر میرے نیست چون فو شمع

ولہ

بگردِ عارضِ و تابِ اہِ خطِ زوہف
قنادہ کا ردلِ ناتوانِ ماد و وطن

ولہ

گرہ کشائیِ ایام و زبناں داری
مدارِ رشتہ بہت بہ عقدہ تعویق

ولہ

از غمِ حیرانِ لم در سیدنی آید تنگ
بر امیدِ وعدہ دیریتہ می آید تنگ
پیشِ زلفِ روئے او بارے کرا باشد قرار
شانہ در ہم می شود آئینہ می آید تنگ

ولہ

چو روزِ حشرِ زمین حساب پیش آزند
ز آبِ دیدہ بشوئیم نامہ اعمال

وله

عالم صورت بمعنی آشنا فمیده ایم که بفهم کس در آید آنچه ما فمیده ایم

وله

در بهاران نزارش بود حیرانی ببل نازم و هنگامه شیون دارم

وله

هر نقش که سرزند درست است بیهوده چه استخاره سازم

این نسخه دل که باطل افتاد آں به که درست پاره سازم

هر چند بنگ خار سازم

وله

از دیار یار می آئی بقر بانت روم از تو ای باد بهاری این قلم می بخورم

وله

شد اشک ماویله غوغا گناه ما شستم ز آب دیده حسابی که داشتم

وله

هر کجا شمع است سوزان شعله بهن می زند و بیل گوئی پر پروانه را گم کرده ام

وله

ما عیش خود ز جور فلک کم نه می کنم ز بهار پشت بهت خود خم نه می کنم
آں خشک سبز ایم که در بوم بهار با نسیم و خواهش شبنم نه می کنم

وله

فغاں که عمر بسر رفت ما نه فهمیدیم ز بهت و بود جهان بد عانه فهمیدیم
چو دانه هر که در وں شد بر وں نمی یابد غرض ز گردش ایں آسیانه فهمیدیم

وله

یاراں در انتظار ترقی نشسته اند ما کارم دل ز فیض تنزل گرفته ایم

وله

نه چو پروانه بیک شعله زیر وازانم گر بر آرد ز آتش روم و باز افتم

عشرت آں بود کہ در عالم نادانی بود خواہم از رتبہ انجام بہ آغاز اُفتم
کس نہ است کہ میل نظرش جانیکست تا کجا دپے آں چشم فسوں ساز اُفتم

ولہ

تو دادی خط آزادی بر آسرو کون ہم گرفتہ خط عہد بندگی از قمری من ہم

ولہ

ما را نگاہ بر اثر ہر واں بس است محتاج گوشمال صدائے جرس نہ ایم

ولہ

مراد بر بزم رندان آریوے می آں داد بدستم جام و بردستم سوئے می تو آں داد

ولہ

آزادی از شکنجہ عالم ہوس مکن ای مرغ پر شکستہ فغاں دُرس مکن

ولہ

خواہی کہ کنی از روش عمر تماشا یک سخط بہمن بسر جو ماشو و بنشین

ولہ

تھام روز بامیید وعدہ ہاشم شاد اگر اعتماد بر دزد گرتوان کردن

ولہ

خورشید من رسید سحر در کنار من آخر نتیجہ داد شب انتظار من

ولہ

باقدسیاں پیام دل زار ما بگو ای نالہ راہ عالم بالا گرفت

ولہ

ناداں گرزعل ہی در حنائیت تو دل شکستہ نہ کہ گو ہر شکستہ

ولہ

ای آں کہ صبح بامو و ساغر نشہ با ماہ و آفتاب برابر نشہ

ولہ

ہزار دستہ گل را جہانیاں بُروند ہنوز ای چین از زنگ بونشد خال
ہمیشہ گرمی مینا فلک باقی است ہزار جام شکست و بونشد خال

ولہ

تمام عمر تو اں بود بہمن مخمور سزنگا ہش اگر بشکند خمار کسے
ولہ

بہ اتھانہ رسد گر چہ راہ وادعیش ز ناری ست اگر نارسیدہ بنشینی
ولہ

چگونہ خواب تواند بود در دل شب کنوں کی یافت بہمن خزانہ پنداری
(رباعیات)

مارا چو بجال خود شناسا کردی از خار گل و زقطرہ دریا کردی
از عہدہ شکر تو برائیم چساں مائی دانیم، انچہ باما کردی

ولہ

ماگہ بہ غلط راہ ہوس پیو دن ایں مرحلہ را بہر نفس پیو دن
ہوں مرغ شکستہ پر زاری ہمہ عمر در ہر قدم راہ نفس پیو دن

ولہ

تا چند ز جور فلک آزرده شوی وز گردش روزگار افسرده شوی
چون غنچه به جمعیت خود راضی باش زان پیش که چون گل شوی پژمرده شوی

وله

آنان که عشق زنگ بوی دارند در گلشن عیش آب و آس دارند
چون غنچه بصد زمان خموش اندهم در پرده بختش گفتگو دارند

وله

در خلوت دل راه بهر کس نه دهند ره بردارین شعله بهر کس نه دهند
خواباں دل عشاق امانت به برند اما چون طلب کنند واپس نه دهند

وله

امروز که تازه در میان آمدہ تا در نگری سیر زجاں آمدہ
از یار دیگر چه محبت خواهد بود گیرم کہ دوبارہ در جہاں آمدہ

وله

خواجہ نے نام و نہ نشان خواہند حرفے دوستہ بر سر زباں خواہند

ہر چیز کہ بہت از میاں خواہد رفت جز نام خدا کہ در میاں خواہ ماند
(۷)۔ برہمن ۱۔ لالہ جگت رائے لاہوری، نقشہ قبول جنس
داشت و از علم عربی و فارسی ماہر بود۔

میرزا محمد طاہر نصر آبادی در تذکرہ خود می نویسد:-
ہفت سال است کہ از لاہور برآمدہ در نزد ساکن بودہ بسبب این
کہ دو با مردم داشت از عمال یزد پارہ علم با اوریدہ مال انوائے
شدہ دیرین سال کہ سنہ ہزار و نود و یک است بشکوہ آمدہ بہ علی
قابی متحصن شدہ در مسجد لبنان آمدہ از صحبت او مخطوط شدہ شعر را بدہ
می گوید و در مدح حضرات ائمہ شعر را گفتہ غرض کہ اطوار او غرائب دارد
اگرچہ قواعد ہندو را دارد اما شیعہ است۔“

ناقص برہمن بہ فریادی آید:-

گر کشاید مطلع حسن تو از فکر من افتاد دعوی روشن و لہجہ امی کنم با افتاب
خواب نمی دیدم کہ سربز مردم کرده می خور کشت تمنایم ناب رجست۔

با سبھا دعوت بالانشی می کنم مخمے دروست خود دارم بہ ہر افتا
 چوں شدم بیدار امیدیں پیش تقدیر کرد کرشناے مرشدِ کامل شود دل کا نیا
 مہراج کا مکاری شہ سلیمان آست خاکساراں را معین و سرفراز از آفتاب
 جذبِ امرت بہ مردم گر کند ہی خطا تا قیامت کا تپِ اعمال نبوید ثواب
 بر سر ہر کس گذارد دستِ قدر تو گاہ می نشیند کیس و گردن بلند از آفتاب

ولہ

اے سر و جانِ عالمے ہدیہ خاکبائے خانہ دل بچار حد و وقت و رضائے
 عیہ

ولہ

پارہ سنگے کہ شرارے دروست بہتر از اں دل کہ نہ یارے دروست
 خصم گرد و سیاہست فنا گر نہ لب بسا عذغیش
 (۸) - بے تکلف :- لالہ سدا نند عجم لالہ خوش گوئے متھرائی
 صاحب تذکرۃ الشعراء اصلش از قصبہ لکھنؤ فی سہ کار بہارن پور میں پوراب

شاہ جہاں آباد است، مدتے در سرکارِ زیب بانو بیگم زوجہ پادشاہ
 زادہ محمد اعظم شاہ بچہ مت مشرقی اہتیاع خانہ سرفرازی داشت آبا
 و اجدادش در سلک نوکرانِ بادشاہ زادہ دارا شکوہ بہری بردند۔
 خوش گوی نویسدا۔

”طبع رسا داشت دیوان مختصرے بقدر فکر خود ترتیب دادہ در ایامِ مرگ
 حوالہ فقیر کرد و گفت برادرانِ خود را عزیز خواہی داشت مردِ درویشند
 ہذا بق تصوف آشنا بود این مصرع نقش نگینِ خود داشت
 ”بے تکلف بندہ اہل سخن“

روزے مصرعے گفتہ بفقیر فرمائش کردے

”شانہ شد سبیل تر، آئینہ شد دستہ گل۔“

فقیر بدہیم مصرعے رسانیدم پسند فرمودے

”تا بزلطف تو رسید و برخت رو آورد۔“

سدانند بے تکلف در زمانِ محمد فرخ میر سنہ تسع و عشرين و مائے

الف (۲۹) زخت بسرے غری کشید او بعض سخن سنجای می ساند
 بیت ابروے بلندت مطلع دیوان ما خط کشین تو باشد جدول عنوان ما

وله

ساغر باده شود آئینه از دیدن تو زعفران زار شود بزم زخندیدن تو
 (۹) - بے غم: - بجو پیت رائے، مانند مولف ایس صحیفہ از قوم
 کھتری بود، آبا و اجدادش بقانون گوئی پنهان از اعمال سرکار
 چون تابع صوبہ پنجاب نیام داشتند، بے غم مرد و ارستہ سعیم بود
 اتفاقاً مرغ دلش و رد ام زلف نراین چند نام ہند و پسرے امیر
 گردید و دریں سودا ترک لباس دنیا نموده بہ لباس فقر سرمایہ افتخار
 اند و خت و در جگر کہ بیراگیان کہ از فقرے ہنود اند مرید نراین
 بیراگی بہ مناسبت نام معشوق خود شد و آخر ہا بہ حکم ایس کہ ابجا نقطہ
 الحقیقہ شربت تحقیق چشید و از نشاء دوئی و ارست کتابے دارد بزبان
 ہندی سہمی بہ پر یودہ چند زنائک بنام آں ہند و پسر در نہایت

سوز و گداز- او اهل مال مشفق سخن از نظر میرزا سرخوش می گذرانید
 و چون میرزا سرخوش، سرخوش جام توحید بود اکثر اوقات صحبت
 بذکر حقائق خوش می گذشت انجام کار سبب حقیقی پرده بر سامعه او
 فروپشت و او را از اجتماع هنریات دنیوی معطل ساخت اگر شنیدنی
 ضروری می شد بر پارچه کاغذ نویسانیده ملاحظه می کرد و صاحب تصانیف
 متعدد است قصص فقراء هند و رثنویات نظم کرده خصوصاً قصه بام
 دیو، نام مرتاضی که در عهد سلطان فیروز شاه در قید حیات بود
 اشعار طبع زادش مشهور آفاق است و داخل در "گرنته بابا نانا" که
 معتقد فیہ قریان و کاستهان است، بتغیم از تصرفات بام دیو که
 به حکم محیی حقیقی گاو کشته را زنده کرد می گوید

گاو زنده شد به پیش خاص و عام بار دیگر ریخت ساقی مویه جام
 کلیاتش پانزده هزار بیت است دیوان غزل و رباعی شش هزار
 بیت باقی رثنویات-

خوش گو گوید۔

”دوسرے آئین و تثنین و مائت و الف (۳۲) از قید جهانی برآمده به فضا

جادوئی متوجہ شد“

ایں ابیات از تذکرہ خوش گو انقطاع یافت
 ورفضائے عشق جانان الہوس را یار ہرکے شایستہ سنگ و سرائے دار نیست
 دل چو شہر بیکار دست از کار بایستد کارہر بیکارئی دل بود دیگر کار نیست

ولہ

بہر صبح از حبیب دل خورشید می یابد
 وہ چه جام است ایں کز و جہنم می آید برون

ولہ

بدہ از دوست و اما بن یقین وصل را میسر نیست
 کہ این شاہ ہم در خوبی از معشوق کمتر نیست

ولہ

فلک تا کہ بدست مردم مغرورم اندازد
 چو سنگ رہ بپا ہر کہ اُفتختم دورم اندازد
 (درباعی)

باد ہر گیتیم کہ گرت فہم و ذکا ست حرف من و تو ہیج نمی آید راست
تو منکرِ ما نفی و من منکرِ خلق بنگر کہ تفاوت ز کجا تا بہ کجا ست

ولہ

رفتم سحر بہ پیش ز اہدنا گاہ پر سیم ازو کہ جیت کیفیتِ راہ
گفتا کہ ہمیں صوم و صلوة است اینجا ہر گشتم و گفتش کہ امتد اللہ

ولہ

در یاد موج و موج اندر دریا ست در ذات و صفات حق تفاوت کجا ست
ای موجِ حقیقت نظر افکن بہ مجاز بیزنگ بصد زنگ جہاں جلوت کجا ست

ولہ

ای آنکہ ترا ہوائے معنی است بہر زہار ز آئینہ صورت گذر
صورت آئینہ است و معنی شال بے آئینہ کو فتد بہ تماشال نظر
(۱۰)۔ بانیہ: تخلص بھوپت لے بانیہ، یعنی بقال گنگوہی
است مگنگوہ قصبہ السیت از سرکار سہارن پور صوبہ دہلی۔

خوش گومی نو بید کہ :-

” بہ اظہار قومیت خود بانیہ تخلص می کرد و در فارسی نیز معنی بر آورده

یعنی صاحب نیت :-

مولف گوید :- بانیہ تانیت بانی است بمعنی بنا کننده صاحب تخلص
ازیں قباحت غافل ماند می گویند ۔

بھوپت رائے قلند مشرب بے باک متصوف بود و با وصف
تعلق دینی بوارستگی می گذرانید و راستی و درستی شعار خود داشت
و قتی کہ میر رضا خاں ، خان سامان سرکار محمد اعظم شاہ شہرے
بر کتاب گلستان نوشت و حاشیہ نشینان او طریق خوشامد مرغی
داشتہ گفتند کہ بہتر از گلستان نوشتہ شد ؛

بھوپت رائے کہ مزاج راست و درست داشت تا باین
سخن نیاوردہ بلا تاشی گفت :-

” میر صاحب اکتاب شیخ سعدی بہر نوع قبول عالم بہم رسانیدہ است

ایں شرح را باید دید کہ چہ طور مقبولِ خلائق می شود “
 وفاتش در سنہ تسع و ثلثین و مائت و الف و ۳۹۰ واقع شد
 از دست ۵

یادگار سے کہ ز مامی ماند مشیتِ خاکے بہ ہوامی ماند

ولہ

دل اندر حسرتِ دنیا شکستم چہ ز نگیں گوہر ہے بیجا شکستم
 (۱۱) - بہارِ - لے اودے بھان دہلوی، بہارِ گلستانِ سخن
 است و آبیارِ سروستانِ این چین۔

لالہ کش چند اخلاص در احوالِ می طراز دکہ۔

”در عالمِ اخلاص و آشنائی بے نظیر است خدا سلامت دار و دوسب

علمِ شعرا را تم ایں کلمات نموده “

خوش گو در شنوئی خود کہ ترجمہ او می آید، می گوید۔

خواند روزِ زنگ و بو باغِ فیضِ بہار بیستے از اشعارِ استادِ تمام اہلادیا،

مراد او، از بہارِ ہمیں رائے او سے بھان بہار است بہارِ گلہا
می افشاں دہ

تارفتہ بسیرِ گل امر آرزوئے گل پیدا است آبِ شرم ز شبنم بروئے گل
ولہ

با وجودِ آکل برکف غیر نقدِ جاں نمود بہرِ بازارِ رسوائی دکانے داشتم
ولہ

از چاک چاکِ سینہ آشفنگاں ہیں دل از خیالِ زلفِ کسے شانہ می شود
(۱۲) - بیدار رہ - گلاب رائے از قومِ کھتری، ستولن نوشہرہ از
اعمالِ دو آبِ پنجاب خوش بیان است و شیریں زبان، اومی طراز دہ
عالم آئینہ عکسِ مریخ دلدار سے ہست ہاں پریشاں نظراں فرصتِ دیدار سے
جائے درویدہ نور شدہ کنچوں شبنم ہر کر اوقتِ سحر دیدہ بیدار سے ہست
مجویا و مریخ او چشم بہ گل بکشايد کہ دل او چمن از جلوه دلدار سے ہست
فناخ از قیدِ تعلق نہ شود تا دمِ مرگ ہر کہ در بندِ غم سایہ دیوا سے ہست

عاشق زلف تراوشی دیدہ فروز سرمہ دیدہ بیدار شیبے بہت
 (۱۳)۔ بیدار:۔ تخلص بباون لے، از تلامذہ میرزا منظر جان
 جانان سلمہ اللہ تعالیٰ است، و این تخلص از خدمت میرزا یافت۔
 خوش گو گوید:۔

”خیلے صاحب طبع رسا است چندے بہ عظیم آباد پٹنہ ہمراہ دیوانہ

صوبہ رفتہ ماند و الحال باز بہ دارالخلافہ مراجعتہ کردہ:۔“

از دست:۔

باغخان تاعین بل خوش بسماں کردہ آ چار دیواری چمن از گل چراغاں کردہ آ

حرف التنا، الفوقانی

(۱۴)۔ توسنی، تخلص لے منوہر ولد لونکر، راجہ سانہرا

در رایان صاحب را بیت عہد اکبر معزز و مکرم می زیست:۔

صاحب تیار بخ بدایونی می گوید کہ:۔

”اول بہ محمد منوہر مشہور بود بعد ازاں میرزا منوہر خطاب یافت، پدرش

با وجود کفر بشرف و افتخار و مباهات ہیں محمدؐ منوہر می گفت ہر چند مضمی
طبع بادشاہی نبود“

و بعد عدم رضاے پادشاہ از احوالش و در حرف الالف فصل اول
تحریر یافت واضح می شود، و او اول شاعر ہندوست کہ نامش بایران
رسیدہ و میرزا صائب شاعر او را در بیاض خود ثبت فرمود و تقی اودھ
کہ ولایت راست او را در تذکرہ خود داخل کردہ بعد از ان جگہ
برہمن تخلص کہ میرزا ظاہر نصر آبادی او را در تذکرہ خود ذکر نمودہ، و
صاحب مرآۃ العالم از طبقات اکبری آورده کہ:-

”چوں اکبر پادشاہ در سببیت و سیوم جلوس (۹۸۵ھ) خود بغیرم زیارت
روضہ تبرکہ خواجہ معین الدین چشتی بہ اجمیر شریف فرمودند وقت مراجعت
بنوائے سائب رسیدند بجائے شہر گنہ کہ از سالہا ویران مطلق بود بنائے
شہر و قلعہ فرمودند و دیوار ہائے قلعہ و دروازہ ہائے باغ بہ امر تقسیم
فرمودہ در اتمام عمارت آن قدر تاکید نمودند کہ در نہایت بہت روز عمارت

که در سالها اتمام می یافت ساخته شد و بعد از آن پرگنات آں صوبه لاحق
 گردید و جمیع از رعایا و اصناف اهل حرفه طلب داشته در آں حصار آباد گردانیدند
 چون آں زمین از قدیم تعلق بجائے نوکوں داشت بنام میرزا منوهر سلطان پور
 مشارالیه به منوهر نگر موسوم ساختند و الی یومنا به ایہ اولاد متعلق است و
 به مناصب سرفرازند

و نیز می نویسد که :-

«و در سبب و سیوم جلوس والائے عالم گیری (مطابق لاشعاع) که
 خطه دار اخیر امیر مہبط سرا دقایت جاہ و جلال بود یندگان عالم گیر پادشاه
 بیره زادئی اورا از منوهر پور طلب داشته و بدولت اسلام فرقی عزت
 او را فرارشته بشرف ازدواج پادشاه زاده والا گهر محمد کام بخش -
 تہذیب اقبال و بفرقدین رسانیدند و آں نیک اختر "به منوهر پوری" معروف
 است»

و جنت مکانی جہاں گیر پادشاه خلیف اکبر پادشاه "دجہاں گیر" مہ

کہ احوالِ دو ازدہ سالہ ایام سلطنتِ خود را خود نوشتہ می نویسد کہ :-

”منوہرنگ از قوم کچا بہاٹے سیکھا و نست و پدر من در نور و سالی پاد

عنایتِ بسیار می کردند و فارسی زبان بود با آن کہ از دتا بہ آدم اطلاق

فہم ہیچ یکس از قبیلہ اود نہ می توان کرد خالی از فہم نیست و شعر فارسی

می گوید ایس بیت ازوست در تعریفِ آفتاب سہ :-

غرض خلقتِ سایہیں بود کہ کسے بہ نورِ حضرتِ نور شید پا خود نہ بند “

آر زودر ”جمع النفائس“ اور ادھر حرفِ المیم می گیر دہ باعتبارِ منوہر

در آں جامی گوید کہ :-

جنابِ میرزا صاحبِ ایں شعر اور اداخلِ بیاضِ خود نمودہ

زاہد اکبر پرستی تو دادوست پرست تو بہ ایں عقلِ مسلمانی دبا ہر نسیم “

ایں اشعار رائے منوہر توسنی از جاہا فرام آوردہ تحریر یافتہ

از اشریک نگہ اوست مست ہم بت و ہم نگہ ہم بت پرست

ولہ

یکانشن و یک جاشدن ز چشم آنور که هر دو چشم جدا و دو جانی نگرند

وله

شیخ مستغنی بدین و برهن مغرور کفر مستعین دوست را با کفر و ایمان کار نیست

شعوی بسیار با مزه دارد این ابیات از انست سه

الهی سین کن با عشق دم ساز ^{سه} ده معدن گنجینه راز

بدل دل غمجت جاودان ^{سه} نشان مهر خود بر فرق جان

امیدین ز تو انعام عام است ^{سه} که نو میدی ز در گاهت حرام است

ز بحر و حد تم گز گزنی لب ^{سه} چه کم گرد و ترا زین بحر یارب

بوصفت خویشین گویایم ده ^{سه} بگوئی خویشین بویایم ده

نمیدانم خدا یا کفر و دین است ^{سه} گرفتار کند این و این حسبت

اگر من کافرم دین از تو خوام ^{سه} یقینم ده که من این از تو خوام

اگر ایمان بهمین کعبه پرستی است ^{سه} پرستار این بت را طعنه از بدست

به کافر کفر بادین داردین ده ^{سه} دلهم را نشاء نور یقین ده

با کفر است کفر آمیزش غیر
 توئی مقصود ما از کعبه و دیر
 من سگرتنه را از مهر بانی
 سخی خود خواه بهر پایه که دانی
 تعالی الله عجائب بارگاه است
 که غیر از کعبه و بیت خانه راه است
 علی بگریده لطف اله است
 به عشر مجرمان را غدر خواه است
 نه گنجد وصف حیدر در بیابا
 بود در منقبت قاصر زبان

از قصاید اوست

شربت آشامامیاد بر زم آدوی کشتا
 کز گرد گرفت کباب خون را غرا
 تنگ مردان حرف از جان گفتن عشق
 دل چه خون بسته و جاں چیست با و صرا
 تو سنی مرده همنید شوق در میدان عشق
 می رسی این به مقصد بهر تپان کبرا
 می رسی این به مقصد بهر تپان کبرا

از رباعیات اوست

شمع آمد و گفت جان من می بزنند
 وز من همه دوستان من می بزنند
 ناگفتنی نه گفته ام در همه سر
 پس از چه سبب زبان من می بزنند

وله

درد دل زہوائے و ہوئے دگر است ازینہ ز شوق گفتگوئے دگر است
ہجرال چہ وصل حسیت در مذہب عشق نہیں ہر دو بلند آرزوئے دگر است

ولہ

روزے کہ سموں حشر افروں گردد وز آتش سینہ چہرہ گلگون گردد
مادر و فرخ چناں بدو قے سوزیم کز رشک دل بہشتیاں فوں گردد

ولہ

آہاں کہ ز کیش ہندواں عا کنند تشیع براہیل دیر و فخر کنند
گرد ام تعصب از میاں بردارند صد خرقة بنار تار تار کنند
(۱۵) - تازہ - دہلوی ، آہش لال جی است ، سخن تازہ بکری
می نشانند و سیر افتخار بہ تلذذ میر محمد افضل ثنائیت الہ آبادی بہ آسمان می سازند

از دوست بہ

ایں کہ می آید بہ گوش ماسدا نوبتہ عمر شاہاں می زند ہر لحظہ کوں جلیتہ
پیش لطف حق کہ جرمم در حاسپہ نیلچیت می کشد ہر دم ترازوئے قیامت خفیتہ

(۱۶) - تمیز - سری گویا -

خوش گوید -

"از قوم بر اہمہ سورج است ، و بر ہمنان ہندوستان سورج قہمہ

است کہ نسل خود را بہ آفتاب می رسانند وی ہوا این قابل خوش فکر

بیا داناں داناں شاگردان قدسی جناب میرزا بیدل است ، کتب ہندی

بیا دیر کردہ و دریں علم خیلے مہارت ہم رسانندہ شعر زبان ہندی

خوب می گوید ، و فارسی فکر و دست دارد بصیغہ خدمات بیرون و حضور

بادشاہی بر سر می برد ، و قہمہ کہ ہمراہ او ، سیوک رام نامہ کرماکم پر گندہ رکان

آں ضلع خوب گفتہ پیش فقیر کہ بوطن رفتہ بودم بر خوانند خط طبع بخشید ،
(نقل ہوا)

این اشعار آبدار از دست

برنگرداند و ورق از وضع سابق حال ما نسخہ نگرداب دارد و بغل حوال ما

ولہ

نہ گنج دلہ حسنش ز شوقی در کنارین چو موج بحر طوفان نیزہ در آغوش ساحل

ولہ

رفتی و جلوہ تو نہ رفت از برم ہنوز یک خرمین گل است ز پاتا سر ہنوز
 یک جرمی بہ یاد تو خوردم بنگ گل خون بہار می چکد از ساغر ہنوز

✓ حرف الحاء المہملہ

(۱۷)۔ حیاء۔ لالہ سیورام داس اکبر آبادی، پیردوم رائے
 بھوکتی مل "اسد خانی" است کہ از متصدیان عمدہ اسد خاں وزیر اعظم
 سلطان اورنگ زیب عالم گیر بود و طبع موزوں داشت و نشاط خلص
 می کرد اما سخنش شہرت نہ یافتہ کہ بہ مولف رسد مشاۃً لید از قوم کاسیتہ
 اونا یہ است صاحب ذہن رسا و طبع بلند بود و در ہم چشماں معزز
 و مکرّم می زیست و اصلاح سخن از جناب میرزا بیدل می گرفت
 نشرے دار و بطور نشر "بہار عنصر" میرزا نے مذکور می "بہ گل گشت
 بہار رام" و بیان کیفیتہ برج کہ عبارت از نواجی متحرا و بندہ را بن
 است و دیگر خصوصیات آن جا کہ ہندواں بہ اعتبار مولد کشن تعظیم ایں

مکان می کنند اشعار خوب بسیار گفته و بالائے اشعار خود "الحیاء
من الایمان" می نوشتند۔

خوش گوئی نویسد۔

"و قتی که فقیر خوش گو بوی را در خود جمع شعرا، و ضیافت آنها مقرر کرده بود
رقعه به پھر خان آرزو بدست آورده به طلب او راقم اول وضع در وی قیفر
دیدہ استغنا کرد بعد از آن که رقعہ خواندہ احوال پرس گروید چوں پدر فقیر با پدر
ایشان در تکرار عالم گیری بسیار ارتباط داشته از خود نشان دادم برخواست
و بغل گیر شدہ سلوک با بجا آورد و گفت اول از اشعار خود ضیافت بطبع بن
نمائید بعد از آن حرف ضیافت در میاں آرید ہاں روز غرضے لگتہ بنظر
اُستاد گذرانیدہ بشرف صادر سایندہ بودم و پیش معنی یاب فحاش شاعر
و دیگر بزرگان ایں فن خواندہ بودم و ہمہ جا قبول یافتہ بود چوں تازہ
بود برو اندم از حسن مطلع و مقطع غیبیہ محفوظ شدہ نوشتہ گرفت، چنان چہ
بیت قلمی می گردد۔

گج بابا ز گسے پہلو ز چشم سخن گویش ہلائے خطابہ بیتے می کشد در پیش پرورش
 بکے صحبت خواں سکندر طلے باید مگر آئینہ بنشیند دے زانو بہ زانویش
 مگر ذوق سخن انی بیاد او دہد نامم تو اگر قاصد بہ تقریبے بخوان قطع ہویش

او در مطلع دخل کرد و گفت کہ عبارت معکوس سبتہ شدہ در صورت
 پہلو زدن چشم سخن گو بابا ز گسے ہم چو چشم می شود نہ تعریف کہ مراد شاعر است
 شنیدہ ساکت ماند و روز دوم بہ جناب استاد ی گلہ از بے پروائی اصلاح
 کردم فرمودند اگر چه ما منعی کجا ہر کجا فرض می کنیم کہ روز مرہ قدم است
 لیکن ایں صریح سینہ زوری است حق آنست کہ حیاتی گوید و آں بہ قطعاً
 بشریت در نظر من نیامدہ بود فقیر آں را چنین درست کردم ۵۰

زند کرد گسے پہلو بہ چشمان سخن گویش ۵۱

لالہ سورام داس جیایہ عمر چل و چند ساگی در اکبر آباد سنہ اربع و
 اربعین و مائتہ و الف (۱۲۳۵ھ) از ایں جہان فانی رو بعالیم باقی کرد ایں
 اشعار او از تذکرہ خوش گوالتفا یافت ۵۲

می بردید و حرم از خود دل دیوانه را
طرح صحبت با او شمع افتاد یک پروانه را

وله

حُسن روز افزون یاقی را فروغی دیگر است
هست در میخانه ام رنگ شپ دینه را

وله

گرد ساحل کز برون از دامن دریادو
در گریبان ریختند افشاندۀ دامان ما

وله

نه بُردی سر چیت پابرون آوردی دهن
غلط کردی ربه نزدیک را از دو بینی ها

وله

بیا چشم تو داریم مری پستی ها
رسانده ایم به گردون دماغ متی ها

وله

بجز مجنون و دکل زخاں مجنون نه داست
ایستاده بود در ایام پیشین ننگ را

وله

گریبان هاید هرگز میفتانستین هارا
تکلف بر نه می دارد جنون بگذار این هارا

ولہ

ز بحر اتفاق دہر ہر موبے کہ بر خیزد پس دیوار حیرانی نشان پیش بینی را

ولہ

گر دید پر فشاں چہ ز وادی بخار ما عمریت می کشد دل ما انتظار ما
ہر جا ز نو بہار سر حرف داشتود منتقار عنذ لیب گند طرح خار ما
جامے ز اشکِ حسرتِ خوبہ کہ پر کنیم ساقی شکست شیشہ بجائے خمار ما
چوں ذرہ رو بہ نظر خورشید بردیم ارزش جہت یک آئینہ باشد و چار ما

ولہ

بس ہمت مردانہ رفیقِ سفر ما شمشیر بود توشتہ رہ بر کھمر ما
خجالت کش پیمانہ صہبائے نہویم آب ست گراز سنگ بر آید شمر ما
پس ندہ نبے طاقی خود چہ بردیش یارب بہ رفیقان کہ رساند خبر ما

ولہ

در گور بعدِ مردنش آید نگر بہ کار منعم بزیر خاک نہاں کردہ مال را

جُرد و دُراغِ چالِ نساں چہ بودہ است در خاکِ دُخولِ نشانِ فلکِ نیالِ
در شہدِ چوں فنا و گسالتش پیرس برعلِ یارِ قافیۂ تنگ است خالِ را

ولہ

بسی غمی نہ می گذارم ز غیرِ طبعِ کارِ خود را چونِ چرخِ میِ ساقم بہ دامنِ خودِ بخارِ خود را
علاجِ دردِ سرِ عدمِ رانہ کرد جا شربِ مستی کسے درینِ سخن نہ دیدم شکستہ باشدِ خمارِ خود را

ولہ

بہ غربت است وطنِ ساکنانِ روزِ نیا کہ در رکابِ بودِ پیا میقیمِ خاندنِ نیا

ولہ

تلہا نہ ہمیں بر سرِ مژگانِ تر آید از ہرینِ موسمِ چو عرقِ اشکِ بر آید
از وادیِ دلدارہ آورد و گرنیت احوالِ زپائے من اگر خارِ بر آید

ولہ

چنای کہ دیوِ بزرگِ سنِ زچاہِ بر آید زینہ بختِ دلِ من سبئی آہِ بر آید
ز تشنہ کا می یقوبِ من اگر شود آگہ بنا ز یوسفِ مصرِ تبہم زچاہِ بر آید

کجا علاج پذیر است تیره روز علی عشق
چو غوغا لاله گلیش ز خوں سیاه برآید
نشد چو سیل بدیر که یک نفس بخود آیم
ز دامنم چه خیال است گرد راه برآید
نعم تغافل صد سال می رود ز دل من
جیگاه ز چشمش چو غدر خواه برآید

وله

اگر باشد و شراب نه باشد
بدتر ازین در جهان عذاب نباشد
تو به زحم کرده ام به گفته ناصح
لیک بشرط که ماه تاب نباشد
حرمت پیری مبر کجاست جوانی
به که دولت مائل خضاب نه باشد

وله

به دهر آئین خوش معاشی کجاست جز وضع دل خراشی
غبار خاطر اگر نه باشی کس بر دست تو در نه بند

وله

پیش زن از خضاب کجا سر خوشی
پیرانه ستر از هوس ریش خند شد

وله

پوشیده جهانی ز فلک چشم توقع این شیشه بے می چه قدر کاسه نگوں کرد
دلدار حیا داشت ز عکس رخ خود ہم دل آئینه برنگ زد و مشق جنوں کرد

وله

نہ گویمت کہ دل از فکر خاناں بردار نیاید آنچہ بکار تو دل از آں بردار
ز خلق چشم حصول امید بخر دی است ز غیر اگر نہ توانی زد و ستاں بردار

وله

فرانغی کہ بیاس است نیت در آید یکے نظر زد او عالم بہ امتحاں دارد
ایں غزل مشعل بر بعضے صنائع بسیار خوب گفته ہے

ای رعونت پیشہ بے مغز چوں کسایسر بر فلک تا کہ بری در حجب ہم یکبار بر
ذکر می ہم چارہ رفع خمار بس است می تواند شلب خشکم ازین گفتار تر
در جہاں نقذ شد صرف و کبود چوچ رائگاں زد دست خود داد می رین باز کرد
چرخ نتوان گفت از احوال کس آگاہ نیست خویش را از حیلہ سازی کردہ این نگار کرد
بار یاب محفل دل می توان گشتن جیسا گر برویت و اشود از دیدہ بیدار در

اے میری آید و دل می برد از دست امروز ولہ می تو اں بے مدد باوہ شدن مست امروز

ولہ

من اگر خلوت گزیدم نیست در گن پائشک کوچه گرد یک جہاں شہر است سیلیم ہنوز

ولہ

از فیض بہارست چمن پیکر طاؤس	بلبل عجیب نیست بر آرد پر طاؤس
از جلوہ گہست بال نشان گشت بنار	آب از عرق شرم گزشت از سر طاؤس
نیرنگ فراق تو ز تحیر بروں بود	بیچیدہ سپہر دیم بقاصد پر طاؤس
از نشاہ معنی چہ خبر بواہوساں را	یک قطرہ دمی نیست بعد غر طاؤس
کیفیتِ بمل گہ آں جلوہ چہ پرسی	طاؤس فتادہ است جیاب پر طاؤس

ولہ

سر خود گیر و از غم خواری دیوانگانہ خلد دیرینہ مجنون کشی خاک گراز پایش

ولہ

آب زخم نیام شمشیرش خار پیراہن کماں میرش

ولہ

طرح کرد آئینہ اسکندر من اشک حیا معنی بتدل از عالم دیگر بستم

ولہ

در بیا بانه که ما داریم صبر از تشنگی سینه مال د بزرین چوں سایه برازی

ولہ

ز وسعت مشربی ہائے خیال آگہ نیم آتا سے و چیتا بروم دو چارم گشت صحرا
سواد غفلت من فرق دنیا کرد از عقیقہ شے گرد میاں نبود چہ امروز چہ فردا

ولہ

چون زبورِ عسل در بانِ خویشم مراد رخا نہ خود نیز جانیت
(۱۸) - حضورِ - گر بخش - گر بقم کا فِ فارسی و سکونِ رائے
مہلہ بزبانِ ہندی خداوند را گویند، اصلش از قوم کنہیوست، اجدادش
از ملتان بودند لیکن اواز مدّے در متحضر اسکو نت اختیار کر دین را
خوب بکُرسی می نشاند و سامعہ را چہ تنہا کہ نہ می رساند -

خوش گو گوید۔

”خیلے خوش خلق و باتکین و آدم درست و راست و در آشنائی ہا کوہ فنا
 است او اہل در خدمت میر محمد معصوم مشرب تخلص تربیت یافتہ و بامیرزا
 بیدل رحمۃ اللہ سالہا صحبت داشتہ، مشق سخن بکمال رسانیدہ و در
 شاہ جہاں آباد از مدتے ہمراہ سید قطب الدین علی خاں بہ علاقہ
 منشی گری بوجہ قلیل گذران می نماید، مروجت پیشہ و درست اندیشہ
 است۔“

قطب بھندی تعلق کامروپ و کمالتا، در زمین شیریں و خسرو بسیار
 رنگین بکیفیت گفتہ ہنوز ناتمام است طبعش بہ صنعت ایہام بسیار مائل
 چنانچہ در جواب ہر بیت استاد مولانا غنی دکنیری کہ سرخیل ایہام بندان
 است دین ایام وہ ہزار بیت مشق کردہ و اکثر مضامین تازہ یافتہ
 صاحب مثنوی ہزار بیت خواہد بود،“

ایں اشعار آبدار از دست۔۔۔

چشم بہبودی ازاں سرِ سہی داریم ما این عجب کز سر و امید ہی داریم ما

ولہ

بلغِ خلد است ازاں کشتہ کہ از بختِ بلند خون او شد گلِ دستارِ سرِ آن کورا

ولہ

من و بُتے کہ بہ ہنگامِ یادہ پیمائی زیاد اگر طلبم می برد زیاد مرا

ولہ

نالہ بے اختیارم در محبتِ شہرہ کرد ہم چو آن متی کہ ہو اس از دوش بونے نثر

ولہ

چشمِ راہ در فروغِ ساغرِ خیسرہ است و نثر ز غائبانِ بیت باد ہمیشہ است

ولہ

مقبلاں عیب نہ گیرید بروںِ ہم کایں سید و زنی سن روزه را خالِ ست

ولہ

گویند کہ راہے بتو دارند رقیباں در پائے دم خار ازیں راہِ خلد است

ولہ

زبیرہ خط پست لب تو شد معلوم کہ از کتاب بہارِ شباب بسمہ است
 بکوی دوست روان است کاروان تو نیز گری روی امر دل غریب فدا است

ولہ

عشقِ ظالم دوست چون عاجز گشتی بنیاد انجہ با پرویزی بایست با فرہاد کرد

ولہ

پو آئی بر سرِ خاکم مے و اشوکہ عاشق گلے زیں گونہ زیب گوشہ دستار می بید

ولہ

بود از شیشہ محو خاطر من نازک تر زد مرا سختی دورانِ سنگ بر سنگ

ولہ

بہارِ عمر بہ غفلت تمام شد افسوس رفو نکردم و چوں گل شدم گریبانِ پاک

ولہ

بادہ خور بادہ کہ حسن تو مضاعف گردد سیر دار و عرقِ چہرہ شو چوں گل گل

ولہ

چشمِ تابا ز کنی رم کرده است فرصتِ عمر بود طرّفِ غزال

ولہ

بہ بختِ سبز ناز دہند کیسر دے کھل لب شو و از رنگِ پائل

ولہ

دل را بذوقِ وصل تو نورسند کنم ایشِ شیشہ را ببین کہ چہ پیوند می کنم

ولہ

ببین عشقِ او بر آہ و افغانِ سترش ام چو قلیاں دیم و دودا ز بیمِ نفوس ام
شنیدم کہ روانے می رسید از جانبِ پائل نظر برگرد راہ و گوش بر بانگِ جزو ام

ولہ

تا بزنگِ صبح صادق از صبحی دم زدیم سیمہ صد دانہ بہر ساغرے بر ہم زدیم
تا نظر کردیم در پائیدنِ صحبتِ چو صبح خندہ یے اھیبار بر گل و شبنم زدیم

ولہ

شرح بیداد تو خواہیم اگر عرض دہیم شکوہ چند بہ تقریب زایا تم کنیم

ولہ

زین دارم میان اہل عالم عالمے دیگر درون انہن جابر وین انہن دارم
بہ وصف آن دہان تنگ منو ہم سخن کن نیکم ز نادانی کہ من کراں دہن دارم

ولہ

ہر یکے طرز جدا دارد زار با سخن ماحضوری عاشق حین ادا افتاد ہم

ولہ

در خون نشاند چشم بے تو آب چشم تناکہ چشم خویش بہ نیم عذاب چشم

ولہ

نفس تہمت دارد حصر دنیا سخت بیتام بولیں بدلتا قتل ہمرہ ہم پوسیم ہم
ز عمر تیز رو ایں عقدہ دل شد عابریں کہ ایں تیزاب خواہد کرد خاکستر پوسیم ہم
نہ نگر از جہاں نے باغ حیات در نظر دارم بزرگ شمع از دواغ محبت گل بسہ دارم

ز دستانِ محبت چند پُرسی ہم نشینانِ من کہ از بے طاقتی دستے بدل دستے بزرگم

ولہ

آبروئے قدحِ محو بدعایِ خواہم دولتِ پیرِ منماں را از خدایِ خواہم

ولہ

جہاں بدیدہ حق میں غلط نداشتہ است بہرچہ می نگرم انتخابِ می بنیم

ولہ

در شکرِ خوابِ عدم ذوقِ حضوری شدم چشم و اشکِ تلخِ کام مدعا بر خاستم

ولہ

رسید بر سرِ بامِ آفتابِ من و تنے کہ آفتاب رسید است بر سرِ بامم

ولہ

چنین کہ طفلِ شکم می شود از دیدِ ما غائب باندک فرصتے ہم چشم با یعقوب می گردم

ولہ

و نیست کردِ پیر و تنِ جانِ دن بہر خود کہ آخر جانِ بابا می رود بہر تنِ گورِ خود

خوش گو گوید :-

”فقیر گفتم دین شعر و صیت کرد“ نمی باید لفظ ”تسل کرد“ باعتبار فقیر مناسب

است قبول نکرد و گفت شما بهین لفظ تسلی نمودی کرده باشد!

ایں رباعی از حضورنی است :-

هر چند که سرو هم قدی داشته است وز عالم بالا مدی داشته است

لیکن در اعتقاد معنی فهاں مصرع قد تو آمدی داشته است

حرف انتخاب المعجم

(۱۹) - خوش گو :- هندیست از قوم بی بی بفتح یا بضم موحده

و سکون یا بضم تختانی و سین مہملہ مولد و نشاء او متحضر بفتح میم و سکون

تاء فوقانی و راء مہملہ و الف بلده ایست قریب اکبر آباد و نام او

بندر ابن داس است بندر ابن بکسر بار موحده و سکون نون و

وال مہملہ و راء مہملہ و الف و فتح بار موحده و سکون نون نام موضع

است از متحضر و داس در زبان ہندی غلام را گویند یعنی غلام آں موضع

بلاشبہ مثل نجف قلی چہ مختصر موطن کشن باشد کہ مقتدائے عمدہ ہنود
 است ہزار و شش صد زوجہ داشت باید دانست کہ در دین ہنود
 زن ہمیں یک شوہری کند شوہر دیگر اور اجازت نیست لہذا ہندیاں
 بیان عشق از جانب زن می کنند کشن طرفہ شورے در ہندوستان
 انداختہ کہ شعرائے ہندی در تغزلات خود ہمیں عشق ازواج
 کشن با کشن ذکر می کنند، سوائے از باں بعشق دیگرے نہ می کشند
 بہ خلاف شعراء عرب و فرس کہ ایں ہا عاشق و معشوق می بینند دارند
 بلکہ غیر معین لیلی و مجنوں و واثق و عذرا و شیرین و فرہاد و درنما
 ہندی ہم ذکر کشن است با وجود آں کہ موافق تحقیق شیخ ابوالفضل
 در اکبرنامہ قریب پنج ہزار سال از زمان او گذشتہ ہنوز نام او
 تازہ است و از خاک وطن او ہنوز بوئے عشق می آید طرفہ گل زمین
 شورا نگیزے است حضرت آزاد ملکہ العالی می فرماید
 ہنوز از دامن صحرائے جنون عشق می خیزد کہ ہنگام گذر افتادین مادل طپید آں جا

خوش گواسمیت با سحر و عندلیب است، رنگین نوافیض هازد برکات
 صحبت بزرگان و سخن سنجان برداشته مثل میرزا عابد القادر بیدل و
 محمد افضل سرخوش و شیخ سعد الله گلشن و مشق شعر از نظیر سراج الدین
 علی خان آرزو گذرانیده و تذکرة الشعراء رنگین محتوی بر احوال شعراء
 سلف و خلف تا معاصرین بنجامه استعداد نوشته و آن را بنام عمده الملک
 امیر خان متخلص به انجام مرتین ساخته نواب در جلد فیه آن دو پرورده
 بود و در محصول سائر اله آباد مقرر نموده تا نواب در قید حیات بود می
 یافت مجلد اخیر تذکره او که مشتمل بر احوال معاصرین است بنظر من
 رسیده، انصاف این که تحریر تذکره او به از تذکره (جمع النفائس)
 استادش سراج الدین علی خان است در او اهل بعنوان نوکر پیشگی و گوا
 می گذرانیده آخر لباس و نیاداری ترک داده در زنی فقراء می زیست
 و به طرف اله آباد و بنارس و عظیم آباد بسر می برد و در عشره سابع
 بعد از وفات (نست) در عظیم آباد پشه پیکر عنصری وا گذاشت

شعر فہم بے نظیر بود و مضامین تازہ فکری کرد و در تذکرہ خود تحت
ترجمہ شیخ سعد الدین اختر می نویسد :-

”وقتے از فقیر در خدمت ایشان بے ادبی سرزد چوں اول از آں طرف
بود کہ بدولت خانہ خان صاحب و قبلہ سراج الدین علی خاں آرزو بہ
حضور لالہ گربخش حضوری ولالہ حکیم چند ندرت و دیگر صاحب سخنان و شعر
فقیر ایراد کر فتہ روداد ارتخفیف بندہ شدہ بود ناچار از روئے نفاست
آں ماجرا را بعینہ نظم کردہ در مجمع عرس حضرت میرزا بیدل کہ اکابر این فن
قریب صد کس حاضر بودند خواندہ شد بعد خواندن انفعال کشیدم ہر چند نا
نداشتہ اما بہ حسب بستریت نہ پھور آمد و آں نظم این است ۵

بندہ خوش گوار بدرگاہ زرگان سخن	اتما سے ہمت باید دستان گوشے بن
مطلعی گفتم کہ استاد آرزو گفت آفریں	مطلعی چوں مطلع خورشید و آں این است
زادہ از زمستان مصلحتا نازی دور دار	گر بوداغ شراب افتد مرا منع دار
شاعر و الا وقت خویش طرز تازہ جو	رود کی ایں زمان بسیار گوئے خوب گو

اختر سید سخن استاد فن عالی مقام
 آں کہ نام او چو اختر کردہ روشن مقام
 چنین مطلع کہ چشم اختر از وی دور باد
 اختر مضی کرد از بس داشت ہنر اتحاد
 نیست داغ افتادن اندازی ہرگز دور
 اہل این فن را زبان فی ضروری نیست
 گفتش ہر چند داغ افتاد ہم گوش شناس
 باز فرمود آں سخن و رکاب بود محض غلط
 زیاد از مستان مصلحا نازی دور داد
 خواند و نئے رنگ بویغ فن یعنی بہا
 بیتے از اشعار استاد تمام ایران یا
 حضرت صاحب کہ قربانند خورشید روشن
 سر مہ چشم سنا ہاں خاک در گہش
 آں کہ باشد ہر زبان را کلامش مستعد
 ہم چو قول شمع کا مدد در اصول دیں
 داغ می گلگل بطرف دامنم افتادہ است
 ہم چو مینا منے کشی برگردم افتادہ است
 صحبت این فارسی بزل بنیش روشن است
 ہر کہ می گوید غلط باشد غلط گو ناگزیر
 شہر سابق ہم صحیح است از نظیر نظمیر
 ہر کہ می گوید غلط باشد غلط گو ناگزیر
 نسخہ کاس خوبتر باشد بر وصا کنند
 دارم امید از سخن بنجان کہ ارشاد کنند

تدعایز گفتگو عرض کمال خویش نیست زانک وضع خود نمائی شیوه در پیش نیست
 بنده را باشعر خود کار است بیاچ کس از غلط باید حذر کردن سخن آید پس
 استغفر اند چه حرکت ناشایسته بود که از فقیر به ظهور رسید شاعری شیخ بهتر
 مسلم است کجا و کجا من، این جا تفاوت آسمان و زمین است ۛ

ایں ابیات خوش گویرایں که دیوانش به فقیر نه رسیده از تذکره
 خان آرزو گرفته ثبت افتاده
 بود زاندم که بسم الله جل و ستار عنوان ز بس شادی گنج غنچہ ساں در جلد دیوان

وله

اگر معراج نخل مسکان در مایں است خداوند اعریق بحر رحمت ساز قارون
 هر کس را رسوا و بدیده یعقوب کن خوش گو رقم سازی اگر تیارخ مشتاقان محزون

وله

قامت خم گشته آفت گاه دیگر بوده ا بر سر معاقت می افتد ایں دیوار

وله

نگہ در تو تیا غلیطہ می نیز دوز مرگاش سخن پاں خوردہ می آید برون رنگِ لبت

ولہ

روز و شب رہ می روم اما ہماں گزشتہ ام نقش پائے خود بود رہ طلب گار مرا

ولہ

چو بے گنجی کہ بہ گردوا از قطع عضو بہ عشق تو شد درد در مان ما

ولہ

متابے تیغ آفت رو خود تا سر خر و کوی کہ زخم چہرہ موج آبرو باشد سپاہی
محبت پیش ازین رنگ لثردیگر چہ می یزد کہ باشد کُہر با معشوق دارد در رنگ گاہی

ولہ

چند معمارِ دل ویران من خواہی شد ایں سرائے نامبارک قابلِ تعمیر نیست

ولہ

نُشت دارا را اسکندر شد خدیو ملک مال عاقبت ایں ملک و بیت المال را او ہم گذاشت

ولہ

دہلی خوش است یک زیار این چنین خوش است یا این چنین خوش است دیار این چنین خوش است

ولہ

واعظ مطلب علم و ادب از من بے خود من علم ندارم ز خود اللہ علیم است

ولہ

غرض ہر جا کہ منظور است ہر عیب نہر باشد دل شہزادگان را آرزو مرگ پدر باشد

ولہ

آواز تیشہ اشباز بے ستون نیاید شاید بخواب شیریں فرہاد فوٹہ باشد

ولہ

دماغ گوشہ دستار من دارد زہم آگل بہ فرقم سایہ خارا زان دیوار می باید

ولہ

ہر نفس می کرد صد احوال پرستی دلم غیر غم یادش بخوبی هیچ غموارم نبود

ولہ

بے تو گر جام من بکف گیرم آفتاب گرفتہ را ماند

وله

تا بوی مرا از تو گلِ فاتحه نیست ای رسمِ کهنِ حیفِ بعد تو بر افتاد

وله

برای صحبتِ خواباں سکندر طالعی تا مگر آئینه بنشیند و می زانو بر آئینش

وله

موجود گر نبودیم معدوم هم نبودیم امروز از کجا ایم گردِ عدم نبودیم

وله

از رسمِ بدایِ تا بر رخِ خوب تو بینم آئینه بکفِ پشتِ بوئی تو نشینم

وله

بسکه از عمر مرا بیزاری ست عمرِ دشمن ز خدایِ خواهم

وله

شیشه چندان گلابِ شک دارم در بن می برم تا هست و شوئی تربتِ مجنونم

وله

برائے یا تعظیم رقیباں ہم ضرور اُفتد بشوقِ بختیں سجدہ پیشِ بہر کُن

ولہ

می کشد عاشقانہ ناز ترا گرچہ نازک بود مزاج سخن

(رباعی)

اے بیل گل چو خوش از سخت سما کیست بر وزمرہ اُستادِ فنت

قربانِ زبانِ فارسیست خوش گو میم مشکلم است گویا دہشت

خوش گو در تذکرہ خود در ترجمہ میرزا بیدل می نویسد کہ :-

”رباعی آدم اشعارِ حکیم رودکی کہ تا حال متنوع الجواب بود میرزا بعد

شش صد سال از عہدہ جواب آں برآمدند و الحق بگفتگوئے واقع شد

خان آرزو از آں بسیار محظوظ اند فیقر خوش گو نیز رنگِ نگاہاں بسیر منزل جواب

رید ہر سہ نگارش می آید رودکی

آہرمن کہ یار کے وقتِ سحر ترسندہ ز کہ ز خصمِ شمش کہ پدر

داویش چو بوسہ بر کجا بلبل دیر لب بد نہ چہ بد عقیق چوں بد چہ کر

میرزا بیدل ۵

وے نخت کہ نادر دیکھا نخت بہ گلِ کرم چہ نغلاں از چیزیا و مندرل
داد از کہ ز خود چہ از سخی باطل کافا و چہ بار از کہ ز سر بر کہ بدل
خوش گو ۵

رفتم بہ کجا باغ کے فصل بہار دل تنگ چہ ساں چو غنچہ چون دلدار
دیدم چو شکستہ گلے از چہ ز بو گل بد نہ چہ بو و نامہ از کہ زیار
مولف گوید رباعی از زود کی نیست بلکہ از عنصری است چنانچہ
خان آرزو در مجمع النفایس از عنصری آورہ حضرت آزاد ملکہ العالی
دو رباعی در جواب عنصری بہم رساندہ اند می فرمایند ۵
برخور دکہ جاں کجا چمن کو سر شام افشاں چہ زلف بر چہ رو چید چہ دام
درخواست چہ می زد چہ قح چہ چہ جاں واکر و چہ بر و چہ دل داد چہ کام
ولہ

آہ کہ صنم کجا چمن کے بہ بہار خوش کر و چہ بو چید چہ گل کند چہ خار

افروخت چه رود و چه غم ساچه کا بختیذ چه بوسه از چلب چند هزار
 رباعیات عنصری و مرزابدیل و خوش گو در هر مصرع دو استفهام
 و دو جواب استفهام دارد الا مصرع چهارم رباعی میرزابدیل که سه
 دارد حضرت آزاد و نطله العالی در هر مصرع سه استفهام و سه جواب
 استفهام آورده اند و خوش گو بریں بیت حضرت آزاد و نطله العالی
 چون مرثکان نکو یاں شیوہ زندانم که در محراب عت گشته منی خانه دلم
 می نویسد کہ :-

”نفیر از لفظ مرثکان دین بیت چشمان بتاں بہتری داند اگر قبول افتد چه

مرثکان بہ گوشہ میخانہ مناسبت ندارد و چشم ہم گوشہ دارد و ہم میخانہ“

مولف گوید، رند جدا باید و میخانہ جدا و در صورتی کہ مرثکان دارند
 قرار دادہ شود جدائی ہر دو ظاہر و در صورتی کہ چشم دارند قرار دہیم برآ
 جدائی اواز میخانہ احتیاج بغرض خواہد رفت و نیز در طاعت افتادن
 و بر خاستن ہست در مرثکان ایں حالت یافتہ می شود نہ در چشم۔

(۲۰)۔ خاکستر۔ لالہ سرب سکھ رائے از قوم کالیستھ سری باستو و از
برادران راجہ رام نرائن موزوں است کہ در حرف المیم می آید۔
خوش گومی نویسد۔

”از دلتے در بلدہ عظیم آبادی باشد و از فیض صحبت فقید صاحب
دردمند شاگرد جناب میرزا جان جانان منظر کہ وارد آن ملک شدہ
بود در سخن دامن گیر طبعش گردیدہ اکثر درست می گوید و نشر صافی
نگار دوجوانے بخوبی ہاموصوف و از مہربانان فقیر است“
ایں شعر از خاکستر سری کشد۔

بہار گرد گل عارضِ عرقِ ناکش نہ کہ بہشیم تماشائش ز شوقِ لبرِ زیست

حرف الدال المهملة

(۲۱)۔ دبیر۔ لالہ دولہ رائے برہان پوری سلمہ اللہ تعالیٰ
دبیر خوش تحریر است و برادر زادہ لالہ خوش حال چند فرحت کہ در
حرف الفامی آید انشا خوب می نویسد و در تاریخ دانی دست گاہ درست دارد

احوال خاندان نواب آصفیہ غفران پناہ خدیو دکن و امرائے آل
دولت تازمان حال مشرح و بسط تمام نوشتہ الحال از چندے بنابر
علامہ معاش و رحیدر آباد فروکش دارد و بار اقم سطور آشناست
و سلسلہ آمد و شد از جانبین برپا، از دست ۵

نه هراساں پندر دارد نه دارد نه هر د ریا گهر دارد نه دارد
میاناش را نشانے نیست پیدا که می گوید کمر دارد نه دارد

وله

وقت جولان جنوں است بیا بیاں ۵ نه فلک تنگ و وسعت امکاں ۵
می طید زخمی تیر نگش بر سر خاک ۵ تیغ ابرو مدد خنجر مرزگاں ۵
سینه ام سوخت ز داغ تیپ مجوری دو ۵ آه سر دے مدد دیده گریاں ۵
(۳۲) - دانش - لا لاسو بجار ام لکھنوی سلمہ اللہ تعالیٰ دیر نام

در سلک ملازمان راجہ شتایب رائے ناظم عظیم آباد پٹنہ انتظام
دارد بہ پیش کاری پُر گند و نوار از توابع عظیم آباد مامور است و

برادر نوروش کیم رام که بنش تخلص می کند با فعل "منشی سرکار میر نورالحق خان
بلگرامی است" این غزل از دانش تحریر می یابید:-

ابروش با حسن بنام روز یکسان دیده ام تیغ جوهر دار را در بره پنهان دیده ام
از شفق سخن دگر باشد مباد شام را خوشنما زنگی سی و دُرخنی پاں دیده ام
نیست آساست و بر زلف بتاں کردن از شانه را در سینه صد زخم نمایان دیده ام
نیست لازم یکسر مشکوه از زلف بتا آنچه دیدم دانش از نجبت پریشان دیده ام
(۲۳۱) - دیوانه - لا لاسرُب سکه اے لکھنوی سلمه الله تعالی مولد و
نشان اے او لکھنواست چندے در فرخ آباد بر اے تلاش مشا
آمده بود احوال معلوم نیست که کجای باشد او می طراز دے

آه چه پرسی از دلم هست بغم سرشته خول شده گشته سونخته برشته
حرف لذل المعجزة

(۲۳۲) - ذوقین - روپ نرائن سلمه الله تعالی برادر اعیانی را قم
سطور بتاریخ بست و چهارم جمادی الاول سنه اثین و ستن و مائت و ا

(۱۶۲) روزد و شبیه وار و شبستان وجود شد آثار شد و سعادت
 از ناصیه او پیدا است از درگاه امیر الممالک آصف الدوله مرحوم
 به منصبه سرافرازی دارد و در منصب دوله چند نام اوست
 به شوق شعر نو در آمده فکر خود را از نظر اصلاح آزاد مظهره العالی و حال
 صاحب ذکاء سلمه الله تعالی می گذراند انشاء الله تعالی رفته رفته ترقی
 خواهد کرد حق سبحان الله تعالی از عمر و دولت بهره مند سازد و از دست
 چویش را کند نگین خنای آهسته آهسته کند پرواز رنگ از رو ماه آهسته آهسته
 خداوند بزرگوار شد از دوری این که از کوشش رسد با و صبا آهسته آهسته

وله

هم چو قمری در جهان شادیم ما با وجود طوق آزادیم ما
 یاد ما تصویر جانان می کشد عشق می داند که بهر نزدیم ما

وله

چهره زیبا یا خوش شب دیدم بخواب صبحم چون چشم واکردم بر آمد آفتاب

اشتیاق دیدنِ روبرو جگر خوں کرده است
 اے بقر بانت روم یکدم بروں از بقا
 انتظار می کشد شب بیدار از صبح
 اگر تو فرمائی کرم بهتر بود ای ماه تاب

وله

افسوس که از دولت دیدار تو دُورم
 تقدیر خنجرین بود قضا را چه کند کس

حرف الراء

(۲۵) - رَام - لا لارام پرشاد، برهان پوری از قوم کای سکه
 سینه سلمه الله تعالی "رام" هم لفظ فارسی است به معنی معروف است
 و هم لفظ هندی که نام مقتدای معروف هندو است مشا' الیه
 در فکر رام کردن و حشایان معانی می باشد و درین آیام در برهان پور
 می گذرانند از دست ه

آه حسرت می کشد از رشک با و صبا
 از دم ماغیچه تصویر خنداں می شود

حرف ال سین المهملة

(۲۶) - سیدقت :- لکھنوی، نامش سُرک راج است بضم سین

مہملہ و سکون کاف عربی و راء مہملہ و الف و حیم عربی گوئے سبقت
از چالاکان میدان سخن می برد و متاع گراں مایہ آفرین بنقود سرہ
معانی می خرد و تو مش کا بیستہ انامیہ است و اصلش خاندان بلند پاتہ
آبائے اوبہ نوکری عہدہ الملک اسد خاں وزیر اعظم سلطان اوزنگ
زیب عالم گیر روزگار در کمال اعتبار بصری بودند سبقت از عنفوان
شعور در کسب فنون نحو و صرف و منطق و بیان و معانی و معما و تاریخ
و صنائع و بدائع و حساب و طب و اصطلاحات و تحقیق سائل صوفیہ
صافیہ افتاد و حیدر وزیر کار برآمد و جاہلیت صوری با کمال منوی
داشت و اصلاح شعرا از جناب میرزا بیدل می گرفت -
میرزا اکثر می فرمود کہ :-

”سبقت بر جمیع ہند و نثر ادا ان عصر سبقت دارد“

چندے میر سامانی و دیوانی سرکار پیدا سدا اللہ خاں معروف بہ نوا
اولیا بہتیرا و قطب الملک بارہہ وزیر اعظم محمد فرخ سیر بادشاہ سرانجام می

دارو و در محاربات دکن همراه لشکر امیر الامراء سید حسین علی خان
 برادر قطب الملک مذکور ترددات نمایاں بہ ظہور رسانید جنگ نامہ
 فتح امیر الامرا کہ بردارد خان افغان پتی یافتہ در بحر شاہ نامہ قریب
 ہفت صد بیت منظوم ساختہ از نظر امیر الامرا گذرانیدہ و انعام
 پانصدی منصب پادشاہی کام دل اندوخت و بعد بر ہم شدن
 دولت "سادات بارہہ" در صوبہ مالو ابہ عنوان جماعہ دارمی سہ
 صد سوار اوقات بسر می برد۔

لالا خوش گومی نویسد کہ۔

دو فقیر خوش گوار غنچوان شعور بخد متش بندگی داشتہ و در سائل عرض و قیاس
 و ستم و اکثر دوا دین تازہ گویان پیش او گذرانیدہ چون نسبت ہم عمری
 داشتیم بے تکلفانہ توجہ می فرمودہ چہ گویم چہ حقوق گراں مایہ بر من دارد
 خداے غفار غیری رحمت خود گرداند در ماہ شعبان سال ہزار و صد و سہ
 و ہشت (۱۳۳۱ھ) این خبر سامعہ کو پہ یار این دہی گردید کہ اس فرزانہ

یگانہ کہ در سرزمین مالوا بطریق جامعہ داراں گذران می نمود نوکر راجہ
 گردھربہا در ناگوگرانی بود از اتفاقات با وجود آن کہ باراجہ صحبت
 کباب و غیرہ گرم داشت بر سر طلب سپاہیان پر خاش بہم رسید و در
 ہنگام سواری کار تیر و لٹنگ کشید چنان چہ یک زخم تیر دست او بر بازو
 راست راجہ رسید ازین معنی خیلے بر آشفت و سخت ہنگامہ بر پاشد
 باقی بیگ خاں تمام افغانے کہ با پنجاہ سوار رفاقت کردہ بود چل تاقی بیگ
 شد عار فرار بر خود پسندیدہ و او کہ مردانہ پائے شہادت افشردہ بود
 زخم تیر کاری برداشت و بر زمین افتاد و دیگر مردم معدود کشتہ و فرار
 شدند متقی از حیات باقی داشت کہ دستگیرش کردہ پیش گردھربہا بردند
 آن بے مروت ایں چنین عزیز را پے سپر قیل ساخت۔ ع۔
 ”حق تعالیٰ ہر چہ خواہد آں شود۔“

حکیم چند ندرت تخلص از یاد این قدیم دوست ایں مصراع تازہ نیاںش
 بر تفاوت یک سال یافتہ۔ ع۔

ہائے سکھراج زما سبقت کر دے

و فقیر نہیں درست نمودم رع —

کر د سکھراج زما سبقت ہوئے

مخفی نہ اند کہ در میان کاف و را، لفظ ”سکھراج“ ہائے مخفی زبان

ہندی واقع شدہ کہ در تقطیع ساقط است مثل ”نون غنہ“ زبان

فارسی کہ فی الجملہ در تلفظ می آید و در تقطیع ساقط می شود و چون جال

نشاں بروزین فاعلن۔

کلیات او ہمہ جہت قریب ذہ ہزار بیت بود در ہرج و مرج

کہ با و رود و تلف شد مگر ایں ابیات کہ خوش گوار و نقل کردہ ثبت

می شود از جنگ نامہ اوست

کتا بیت رنگین سوا چہن کہ دارد ز نام خدا سر سخن

چہ معنی کہ در نسخہ ام صرف نیست بزنگینی حرف شجر نیست

کجا شاعر معنی اندیشہ بہ تلکیندی حق خرد پیشہ

خرد پیشه ام حرف حق می زخم نقابے تحقیق شوق می زخم

در بیان کوچ ایسرا لامر گوید :-

در اقلیم و آفاق افتاد شور که خورشید بظلمت آورده زور

سپاه از شمار کو اکب فزون چو میخ تیغ آب داده بخون

چه گویم که حیرت بشنخون زده است به صحرای فلک خمیه بیرون زده است

و نیز در آن تنوی به تقریب گوید :-

مخالفت می چشم عبرت کشاد که سنی در عدیوار قلعه قتاد

تو گفتی که معراج حق رونمود در آسمان به پیمبر کُشود

و چون نام اسد الله خاں که نوکرا و بود دریں بحر گنجایش مذکور

بسکتہ - لہذا باین حسین اداء ادا نمود :-

بنا مش کہ شیر حق از آگهی است ادب سکتہ معذور اسد اللہی است

وله

چو نوبت بہ عالم علی خاں رسید ظفر آفریں آفریں خواں رسید

بہ بالائے فیل آں جوانِ غیور نمایاں چورِ مہرِ تجلی ز طور

از غزلیاتِ اوست —

مدہ تکلیفِ دُآں دلگیرِ مسلسل را کہ ہم در دِ سر شد بر جبین چوں صندل
بہ یادِ ت از کتابِ لکجا حرفے بولم طفلی خواندہ بود زین گلستانِ ازل
بہ فقر آما دگاں ہرگز نہ سازد ننگِ سولی بگو با تاج تا پوشد ہماں عیبِ گل

ولہ

کلفتِ آن جانیم ویرانی چہ تو میرِ صیت گردِ مہستی گر نباشد خاکِ امن گیرِ صیت
عبرتے آخر طفلی بجز گناہت نہایت خونِ مادرِ خوردہ او غافل ز خودِ شیر

ولہ

چہ خون کہ در دلِ قمری نہ کردہ ظالم بہاغِ فتنی و شمشادِ سرو و تیغِ برسات

ولہ

ر ہر کہ نظرِ آہ بر آں مصحفِ رخسار کند یاد گیرِ دِ سبقِ بوسہ و تکرار کند

ولہ

ادبِ مکریم است و من فارغ بندگی ہم خدا سے دارد

ولہ

چونقشِ پاسبیر کوئے انتظارِ کسے نشستہ ام کہ شوم خاکِ رہ گزارِ کسے
مرا چو رشتہ رگِ جاں بخوش می بید خدا نہ کردہ کہ افتد گرہ بہ کارِ کسے
شد از خطوطِ شعلہ ای سخنِ بینِ شن کہ ہست در دلِ نورشید خارِ کسے
از رنگِ باغِ تن یا سخت حیرانم بہ رنگِ آئینہ شد مگرد و چارِ کسے
خدا نگاہ و بدلم تانشتہ بیرون رفت ہسی قداس نہ نشیند در کنارِ کسے
بہ بزمِ وصلِ بُہاں بہ کہ شمعِ ساقِ سبقت کنیم نقدِ دل و جانِ خودِ شایرِ کسے

ولہ

بسکہ جو سخی بے حاصل بود اندیشہ ام درد ویدن شد بزرگِ موجِ قطعِ ریشہ ام

ولہ

چو تصویر از بساطِ ہم جہیم بزمِ نیزنگے فشاندم دامن از ہستی بقدرِ گردِ شبنمِ گے
خمشِ سازِ آرام است تاکہ ہر زہیہ شنیدم ایں تدارِ پردہ گوشِ کراہنگے

ہدایت یک طرف ترسم کہ صحبت با اثر دارد بودیج عصا در دست سبقت گزین لنگے
(رُباعی)

ای از نگہ گرم تو بینائی داغ دیدنوز کورئی دلت دادہ سراغ
تو چشم زخس پوشی و خس ہم این جا میست کہ شد سرکش چشم چراغ

حرف الشبن المعجم

(۲۷) - شہود :- بال کنند از قوم کا ئیستہ است سری باستو کہ در
دفا تر سلطان امر اہندار باب قلم اکثر این قوم می باشند لیکن در
ممالک دکن از باب قلمی این ہا بیشتر بر ہم خورد ہا بہش این کہ از وقتے
کہ در ممالک دکن حصہ ربع ، از حاصل ملک بہ عنیم مقرر شدہ و در
امر ریاست شرکت بہ وقوع آمدہ براہمہ دکن را طرفہ قسے ہم
رسید کہ دور و در اینہا است ریاست عنیم در دومان ساہو بھوشلہ
بود ، بالاجی را کہ از براہمہ کوکن است و در سنہ اربع و سبعین و ما تہ
والف (۱۱۱۱) قالب تہی کرد در ایام اقتدار خود ، دودمان ساہورا

برہم زدہ زمام ریاست بدست خود آورده و خاندان ساہورا در
 گوشہ تعطیل نشاند و ہم چنین فریقہ دیگر از براہمہ دکن در ریاست
 اسلام سرایت کرده اند و در جمیع سرکاراے امرا، و حکام دکن قوم
 کالیستہ و کھتری را معطل ساخته یک قلم دفاتر و کارخانہ جات را
 بہ اختیار خود آورده اند تا بہ حدی کہ مستصداً قاضی خانہ ہم
 ”براہمہ“ اند و با وصف تخلف دین و تعصب ملت مسائل شرعی را
 یاد گرفته امور متعلقہ قضا را تمثیل می نمایند۔

شہو و متصف بہ اخلاق گزیدہ و آداب پندیدہ بود، وطن اش
 سرکار مانک پور مضایق آباد است جدّاً و بہ مقتضای آنخورد در ملک
 بنگال (بنگال) و بہار بہ عہدگی می گذرانید ہم شہو درائے ریا
 عالم چند رشد عظیم پیدا کرد و بوال پایہ دیوانی نواب شجاع الدولہ
 بہادر ناظم بنگالہ فائز شد شہو و طبع رسائے دارد و سخن جید بر روی
 کار می آرد با علوم عربیہ ہمہری داشت و تحریر اقلیدس پیش بزرگی گذران

بعضے از نتائج طبعش این است ۛ

چو شمع که بود از سوختن فراغ مرا فروخت عشقِ نکویان به دستِ داغ مرا

وله

نگهدار از شکارِ لاغرم ماموسِ صیّاد که بادستِ تہی از صیگدہ امروز می آئی

وله

بفرق روزگارِ سخت پیرنی خاکِ پایِ سی
هنوز ای بے خبر با بازی طفلانہ مانو
بِ عقل و دُور بین و مردِ حکمت پیشہ نمی
عشت با بالِ گرگس می بری بگذار کاوسی

وله

مکن اشکِ بے قدری مُرکانِ تر رحمے برین طفلِ غدا پرورده خونِ جگر رحمے

وله

کریاں! چو زنبورِ کفِ مُردنِ ہوسِ باد کہ دُخِ خوجِ شاپِ حق آمد و رفتِ نفسِ باد

وله

صبحِ محشر ہمہ تن تیغِ زباں خواهد بود زخمِ مظلوم اگر جنبہ و ہانِ ستِ امروز

ولہ

می کُنمِ مشقِ خاکساری ما خوشنویسِ خطِ غبارِ منم

ولہ

بر دلِ پیراں قیامت می کُنْد یا دِشْبا طاقِ نیانِ جوانی قدیمِ گشته را

ولہ

رشتهٔ مادانہ ہم چوں موجِ گوہر می شود این خط از سیرِ رجوعِ نقطہ از سر می شود

ولہ

اندکے بد کہ سرِ خویش زد نیا ہیچے می توان صلح بہ تخفیف زد ستار نمود

ولہ

چوں گہ از عالمِ آب و حرفِ میسم اختیار نیست گر ہر سو بغلطید

ولہ

تا سراز بر فیضِ برون آوردم سربہ نمبرِ قفسم پرواز است

ولہ

هر چند امتلازده از نعمت وجود عالم هنوز نوبر هستی نه کرده است
 این رباعی در مبارک باد ظفر نواب مهابت جنگ که بر
 شمشیر خال افغان یافته بود موزون کرده

از بیم تو تیره روز اهل دکن است صبح شب عیش و شمنانت کفن است
 آخر شمشیر قسم چوں نه شود سر بر خط تو هنر شمشیر زن است
 خوش گوی نویسد :-

“فقیر گفتم که سر بر خط فرمان آمده تنها سر بر خط تردد دارد”

فرمود :-

“در مدار لافاقل آمده”

چون سنده نه داده حرف باقی است

مولف گوید - صاحب برهان قاطع می طراز د -

“سر بر خط داشتن و سر بر خط نهادن کنایه از اطاعت کردن و فرمان

برداری باشد”

ازیں جاوریافت می شود کہ لفظ فرمان ضرور نیست۔ ایں ابیات
از شنوئی شہود است کہ در بیان جنگ نواب احترام الدولہ بہت
جنگ با مصطفیٰ خان افغان گفتمہ

بآں گرم خونے کہ دارد پدر بشمشیر در دم بڑید از پسر
سز نامداراں زبس کردہ بند نگین خانہ شد حلقہ ہائے کمند
شہد از بیم در سینہ نہال نص نزد دم در آں عرصہ جز تیغ کس
بدل زخماں خمر افکنده بود بنام دلیران نگین کشدہ بود
(۱۲۸) شفیق، تخلص کھچی نارائین مآثر مولف ایں صحیفہ از قوم
کتھری کیپوراست جد او بھوانی داس، ہمراہ آرو و سئے عالم گری
از لاہور وارد دکن شدہ در اورنگ آباد رنگ توطن رنجت و صبیغہ
نوازی بسر بردہ ذی اعتبار برآمد و دریں جا صاحب اولاد گردید و ولد
ستو سٹاوارائے منسارام کہ عبارت از والد مولف است دہ سالہ
بود کہ بھوانی داس رنجت سیر آخرت پرست والد در نطفہ عاطفت

لا لاجسوت رائے کہ ہم جدی بود و بہ علم و فضل و اتصاف داشت
 تربیت یافتہ در وقت نواب آصف جاہ عقراں پناہ بہ پیشکاری
 صدارت شش صوبہ دکن مامور شد و تا حالت تحریر کہ قریب بہ چہ سال
 است سرانجام می دہد نواب مصماں الدولہ بہادر مرحوم اورنگ
 آبادی کہ در آدم شناسی و فیض رسانی یکتائے زمانہ بود در ایام
 وکالت خود بشارش حضرت آزاد مذللہ العالی اورا بہ منصب ^{مخت} نواب
 پیشکاری بخشی اہمالک دکن عنایت کردہ خدمت فقرار با خدمت
 امراء ضمیمہ ساخت و ہمیشہ مورد مراحم تفضلات داشت والد ہر دو
 خدمت ذی شان را بہ آئین شایستہ سرانجام داد۔

مولف در گل زمین اورنگ آباد دوم صفر سنہ ثمان و خمین
 و ما تہ والہ (شہادت) چہرہ ہستی برافروخت و از بدو شعور و نظر
 عنایت آفتاب روشن کلامی جناب میر غلام علی آزاد بلگرامی مذللہ العالی
 تربیت یافتہ از سواد و بیاض واقف گردید و در اقتدار نواب

صمصام الدولہ مرحوم بہ منصب خطاب "دولت چند" سرفراز شدہ الحال
 ورسایہ عطوفت والد سلمہ اللہ تعالیٰ وطلی تربیت جناب آزاد مذکورہ العالی
 کب سعادت می نماید و تائید طبع ناقص خود را بہ نظر کیمیا اثر آں
 مرشد برحق می گذراند تو جہ کہ آباے علوی را برابر اولاد سفلی مبدول
 می شود از جناب آزاد بر مولف مصروف است ۵

اگر ہر موئے من گردد ز بانے سراپد ہرز بانم داستانی
 ایزد جلّ جلالہ! ایں نخل سایہ گستر را بہ سر بندہ مخلص و مستدام
 مولف گوید ۵

لامکان است مقام آزاد	فوق عرش است خرام آزاد
سمہ گرداں زکواکب ہر شب	فلک پیر نیام آزاد
خرمن ہستی اعدا سوزد	برق رخشان حسام آزاد
در گلستان جہاں ہر گل خا	مورد رحمت عام آزاد
جداد و ساتی کوثر باشد	آپ خضر است بہ جام آزاد

گل شود گوشِ همه تن به چمن گر بر باد پیام آزاد
 پیش آئینه ضمیراں طوطی می کند وصف کلام آزاد
 ای خداوندِ جہاں بادِ مدام ساغر عیش به کام آزاد

صاحبِ ہر دو جہاں است شفیق

ہر کہ گردید غلام آزاد

سابقِ یمنِ ترسیت آں جنابِ فیض آب ذوقِ بہ سخن
 پیدا کردہ شکستہ بستہ مصرعے یا بیتے موزوں می کرد و صاحب
 تخلص می نمود چوں حضرت آزاد در سنہ ست و سبعین و مائتہ و الف
 (۱۱۷۱ھ) ازین تخلص مطلع شدند شفیق تخلص عنایت فرمودند۔
 نظربیں کہ میر محمد مسیح صاحب تخلص در فارسی گذشتہ است چوں
 اشعار ریختہ و ہندی فقیر بالِ شہرت بہم رساندہ صاحب تخلص در زبان
 ریختہ و ہندی بحال داشت و در زبان فارسی شفیق مقرر نمود مگر در بعضی
 بحر کہ شفیق نہ می گنجند ناچار تخلص صاحب آورده می شود تا ریختہ

تخلص را "تخلص نو" یا فتم و مصرعے دیگر نیز تاریخ بر آورده دیں قطعہ
نظم کردم

از حضرت فیض بخش آزاد گردید مرا تخلص انعام
گفتم تاریخ ایں عنایت امداد شفیق شد مرا نام
امید کہ از استادان روزگار و نقادان کامل عیار ایں کہ از خود
بینی دور بوده بہ اصلاحِ مزخرفات پردازند و ستم ظریفی را کافر مود
از آہو گیری دور باشند

آنان کہ خاک را بہ نظر کیمیا کنند آیا بود کہ گوشہ چشم بہ ما کنند
ایں چند بیت طبع زاد خود را بہ ترتیب ردیف بعرضِ قدر شناس
می رساند

مصرع ابجدی اسم اللہ عنوان ما مصحف رخسارہ او دین ما ایمان ما
بسکہ از گفتار ما ریزند گاہ راز نگہا کردہ صورت گراں شد صفحہ دیوان ما

ردل ما انتفا تے هست چشم یار را اُلفتے بسیار با بینا بود میخوار را
 چشم او بر مانگا ہے گنڈا رو غیبت می شود پرہیز لازم مردم بیمار را
 رخ و آرائی ہوس داری شو عرض شفیق اند کے تحریف باید چیرہ گلنار را

ولہ

فرو و جلوہ او سیل گریہ مارا طلوع ماہ کنڈیش آب دریا را
 بگوش ز اہد پیراں سخن گز نہ رید کہ فیض عشق جو اں می کند لہریا را

ولہ

صبح گاہی دید او آئینہ را داد شکل آبرو آئینہ را
 خاکسار می صیقل دل می شود خاک می سازد نکو آئینہ را
 جلوہ قدرت تماشا کردنی است داد آں گل رنگ بو آئینہ را
 غیرت یکتا ئیے او بوش زد زد بنگ آں متند خو آئینہ را
 آتش خار گداز حسن او می نماید آب جو آئینہ را

ولہ

والہ نقش دنگار خود بس فتادہ است می کشد تصویر خود را ہر زبان ہنر ادا

ولہ

تعالیٰ اللہ چہ دولت شد سزا گہاں کہ آبد بر سر بالین من آن جان جان آ
ہم آن خوشم بہ جانان طالع بیدار نام مگر در خواب نشین است چشم آسمان آ
چو گل نیے کہ یزد بر زمین گلبا آتش مرا افتاد نخت دل چشم خوں چکان

ولہ

غنجہ با بنگفت طفل گل غلام بنگشت صد گریباں پارہ شد دهن سوا دم بنگشت
گریہ می آید مرا بر حال خود در فصل گل گشت آپے فتہ در جو نگارم بنگشت
ہر کسے رامی رسد نوبت بد و آسیا بر مراد خاطر من روزگارم بنگشت
سخت حیرانم چہ پیش آمد الہی خیر کن دیر شد باد صبا از کوئے یارم بنگشت
گر جہاں بگشت از من نیت پرستم شفیق شکر یزدرا کہ از من گلدانم بنگشت

ولہ

بزو رعل دلم بردہ و انکار است فدائے ناز تو معل ایس چہ کردار است

تو چشم را همه سوا فگنی و من ترسم ازین سبب که مزاجش علیل بسیار است
بجانب دل ما هم توان نگاه کرد ترا همیشه بائینه گرسرو کار است

وله

نقد جان بر عوض عشق بتاں این نیست منفعت گر نه دهد دست نیال این نیست
انتقالی عجیبی گردش گرد و دل دارد می بسیار ید که عمر گذران این نیست
دل و دیس داده خرم قیج با ده تا شکر درگاه الهی که گران این نیست

وله

زاهد این بد تو پیش ریا پیش نیست نوش باید کرد جاؤ که ما پیش نیست
نیستم نادان که بر امید عالی دل نهم دیده ام انعام عالی مرچا پیش نیست
گوهر غلطاں چه باشد تا بخود زان پیش ندان تو دیدم جبهه سا پیش نیست

وله

چشم ما بدل از چشم میست تو رفت شیشه تنه صد فوس که از دست تو رفت
آه را ضبط نه کردی بجل از دل حیف مصرع بلند از نظر است تو رفت

مور آمد بزبان او کمر نازک یار در میاں حرف پو آشتی و هست رفت
دست مالیدن تو سودینه بخشد شفیق حیف پوزنگ خفا فصل گل زد تور

وله

مُشبتِ غبار مانشد اکیر گو مشو گر صندل صدایِ تحلل شود بس است

وله

سُخت یا شکست یا خوش نیند شد شب که در زلفِ پیاده او دلِ بتیافت

وله

شکست تو به ما را بهار شد باشت هزار بار نوائے هزار شد باشت
خدا گواه که در ابله لب نیا لودم برائے مستی چشمِ پیما شد باشت
دماغِ رفیق کوئے بتاں نبود مرا و لے چه چاره دلِ بے قرار شد باشت

وله

ظالماں را باشد از روز ازل کرد کج هست عقربِ اوم کج ما را ز قنکج
غنچه زیر برگ می گرد و نهال ز رو شرک جانم بیب با چون بند در چین و ستار کج

ولہ

بہار آمد و شد در چمن ہوائے قدح بیارم کہ دہم توبہ رونائے قدح
 دریں بہار زردی دست بر نہ می دارم قسم بہ گردن مینا قسم بہ پائے قدح
 مرا چو سوسن اگر ذہ زباں شود پیدا خدا گواہ کنم صرف در نائے قدح
 زیار بادہ طلب کن بوقت باثریاب کہ مستجاب شود این ماں دعا قدح
 ز بسکہ بے خرم دید در چمن ساقی نمود لطف گل تر مرا بجائے قدح
 بکوئے میکدہ مستی کہ می فتد ز پا بلند دست کند گوید ایں کہ ہائے قدح
 سفید باد الہی چو ماہ نوز بر رخ لب کسی کہ نہ گشتہ است آشنائے قدح

ولہ

چرا ز بزم من افسردہ می روی ای شیخ چو شمع کشتہ چہلی مردہ می روی ای شیخ
 چہ شد کہ پائے تو در راہ می کند لغزش مگر میکدہ مخورده می روی ای شیخ
 بہ نوش دودیتہ بادہ صاف شوزیت چرا غبار بدل بردہ می روی ای شیخ

ولہ

چہ باشد گر بجا لم مہرباں شاہے چنیں شد
 میان بالہ آغوش من ماہے چنیں شد
 من از دست دل خود رو آسائیں نیم
 کجا آرام چوں در سینہ بخوابے چنیں شد
 نہ می گویم کہ برن جو کُن یا مرحمت فرما
 بقربانت روم گاہے چنانکے چنیں شد
 بزل غلبہ نش می کُنم چوں نہ گُستاخی
 مرا ہم گر ملتیر دست کو تاہے چنیں شد
 شفیق باراہ فی سواکے داد جا آخر
 تو ان ز سر گذشتن گر سر رہے چنیں شد

ولہ

پائے تو ز خون مرثہ گلفام تو ان کرد
 ای شوخ بہر زنگ تدرام تو ان کرد
 ہر چند کہ از جور تو در سینہ نفس نیست
 آہے بہر اسلوب سلنجام تو ان کرد
 گرد شمن بدیش مرا باز گذارد
 در سایہ دیوار تو آرام تو ان کرد
 دست تو شفیق است تہی فصل بہارا
 پیما نہ از پیر معناں دام تو ان کرد

ولہ

چوں کنم در دل خود نقش دلارا چند
 بر عقیقہ نہ توانم کہ کُنم نامے چند
 نیست معلوم کہ من بعد چہ تدبیر کند
 ماند در وعدہ آن ماہ جبین شاہے چند

بر لب نازک و بوسه توان داد شفیق کہ مرا یاد کند باز بد شناسے چند

ولہ

دوش دیدیم بہ کوئے تو گرفتار چند در قدم ہمارے چند ز دستار چند
دل مافت بہ تاراج سہ زلف بیاں مہرہ دولت مابروسیہ مارے چند
گر فصل گل سال چہ تدبیر شفیق نیست باقی ز گریباں بگلو تار چند

ولہ

صبح دیدیم چمن غنچہ خندانے چند پارہ کروند بہ بوئے تو گریبانے چند
مصحف رو تو ایمان دل صدف ہندوئے خال تو اسلام سما چند
شانہ رحمت کن و آشفتم کن دہارا جمع گشتند در آن لف پریشاں چند

ولہ

لازم آمد مفلسی ہر جا سخن گستر بود سر و موزوں مصعے دارد از آن بڑ

ولہ

نگاہ مست تو باز از ستم نخواہد ماند بخواب من غزالِ حرم نخواہد ماند

مکن بے تیر گل ناز ایں قدر شبنم کہ ایں شبت تو تا صبح دم نخواهد ماند

وله

دے کہ شور جنوں آتشکار خواہم کرد ہزار حیب نشا رہا خواہم کرد
قسم بہ صحف رویش بہ کعبہ رخ کنم طواف کوچہ او بار بار خواہم کرد
نہ وعدہ مانے بگئے پیام آہ چطور تسلی دل امیدوار خواہم کرد
نہال بید نشام بہ تربت مجنوں اگر غزالہ خود را شکار خواہم کرد
ہزار تنگ شکر وقف طویاں سازم باں شکر لب اگر چشم چار خواہم کرد
براہ مقدم آں قباب عالم تاب چو شبنم نگر ایں انتظار خواہم کرد
غبارِ من نہ تواند کہ گردا و گردود چہ ساں رفاقت آں نسواں خواہم کرد
دلہم مسوز کراں لعل پیش قیمت را پس ز وفات چرخ مرزا خواہم کرد
شنیدہ ام کہ بوسے شفیق می آئی بیابیا کہ دل و جان نثار خواہم کرد

وله

غم نیست اگر از تو جفا شدہ باشد بر غیر نشد بر سر ما شدہ باشد

ما با قدخم دیده خود گوشه گرفتیم گر ماه نو انگشت نما شد شده باشد
ما را که سهر جبین و بو کردن گل نیست گر با و سحر غنچه کشا شد شده باشد

وله

دل شیفته کوسه بتاں شد شده باشد بے من به تماشاے چنایں شد شده باشد
در خاطر از خوش حال تو بهار است گر باغ بتاراج خراں شد شده باشد

وله

گر وحشت دل از فروں شد شده باشد دیوانه از قید برون شد شده باشد
از کف ندوم شوہ نیکوئی خود را گر دشمن کیش ز بون شد شده باشد
بے یاورئی بخت سکندر نخر دآ هر چند حضر راه نمون شد شده باشد
ساقی سمرینا و سبو باد سلامت جامے اگر از دست نگون شد شده باشد

وله

دید چون آئینه حیراں گردید سخت از کرده پشیمان گردید

وله

بہ گمان روز محشر زین قبرص خیزم اگر اڑکشیدہ قامت ہزار خواہی مد

ولہ

ہزار شیشہ دل را شکست و خود مخمور کسے چو چشم سیاہ تو احتساب کرد
بیا بجانب حق امن خود اگر خواہی کہ مرغ قبلہ نما را کسے کہاں کرد

ولہ

باغیر باز لطف مئے ناب می کشد بر مار غصہ تیغ سیہ تاب می کشد
چوں صرخ نقطہ کہ بود در میان قشقہ دوا برو تو ز خون ناب می کشد
اول بہ خون تازہ ماتر کند سلم صورت گرے کہ آن پنج شاو می کشد

ولہ

در زمین ما نہال خور می کم می دید گلشن عشق است این جانعلی ماتم می دید
دست در دامن او بر خیزم از زیر پیل ہم چو آں خار و گلے کہ خاک با ہم می دید
عشق را در سینہ عاشق بود شو و نما ایں شجر ایں جا بقدر قہر آدم می دید

ولہ

یا تم در بزمِ خود زویدہ دیدن ہا تو ایں قدر در عالمِ مستی مرا ہم ہوش بود

ولہ

چوں آں ہندو پستخو بر دیوانِ سخن سازد بہر بیتے کہ می سازد لہ از خونِ من سازد

لفظ "لہ" کہ از شجرِ بریت می نویسد معنی آں در ہندی

خون است ۔۔۔

کسے ہم با وجودِ خوب بایمی گسودا چہ ساں دیوانہ کوئے تو با سیرین سازد

ولہ

بدرغِ چشمِ بید را ہلکِ دل مُردہ زلائے بادہ نوین بر کفنِ توید

مناسب است ز سنگِ دلِ او شیر برائے تربت بے چارہ کوہ کن توید

ولہ

می کنند آئینہ را از بس تماشا بیشتر دلِ رُبا یاں رو نما آرنڈلِ بیشتر

شورِ مستان را فرو نشاند مُہرِ خانو چشمِ او شد از جو اہرِ مرہ گویا بیشتر

بر نمی داد که از شلیخ آه میوه
میل ابرویش چو داری تننا بیشتر
یار شب تشریف آورده شور اندر
سگ نماید در شب مهتاب غوغا بیشتر

وله

چو آن یوانک نام شاعر شجرفی دارد
مین مقتولیم سر خرود در دامن محشر

وله

دل ز ابرویت فغان دارد هنوز
کشته تیغ تو جان دارد هنوز
سوختم در راه عشق او تمام
بدگمان من گمان دارد هنوز
هم چون خورشید که باشد در سخا
چهره خود را نهان دارد هنوز

وله

سرخ چشم من از پیمان بهتان ایس
عکس چشم است و چشم حیران ایس
فرده کرد دل بهار آمد به چندین و شور
دست بردنجه من با گریبان ایس
تا بر وز مشردار دزدانده نام شقیق
شعر ز در حق شاعر آب حیوان ایس

وله

مستی خوش است بہار اعلیٰ الخوص برنالہ حسین ہزاراں علی الخصوص

ولہ

حال من مجنوں بہ غزالاں کہ گندہ مرض
زنجیری شہرم بہ بیاباں کہ گندہ مرض
در وقت مرض خیر بہ بیمار مسیت
ایں حرف باں ز گشتاں کہ گندہ مرض
امر و خبر دار شد از حسن خود آں ما
ایں مرثوہ بہ آئینہ حیراں کہ گندہ مرض

ولہ

نباشد حلقہ حلقہ زلف و درو عارض
کہ بال نشاندا طائوسے میان گلشن عارض

ولہ

ای تغافل پیشہ کہ باشد روانہ اظم نمط
غیرا خط و مار نیست پیغام فقط

ولہ

گر شد م مجروح از تیغ تو از ظالم شد
زخم دل رانی گندہ بہ مرہم زنگار خط

ولہ

بہار عمر کجانی روی خدا حافظ
ز کف چو زنگ خامی روی خدا حافظ

عسین شونئی متان خبر نه می داری که سوتی میکدها می روی خدا حافظ
ز خار طے میغان پراست وادی عشق شفیق آبد پامی روی خدا حافظ

وله

مژه که گریه را شود مانع سیل را خس کجا شود مانع
طالب دیدم نه گل چنینم چمن آرا چرا شود مانع
از در او کناره می خواهم یک شرط وفا شود مانع

وله

زنگ مهر و یال سپر و از آمدن نورشید گل کند چون صبح کم گرد و چراغان افروغ

وله

پوائے ابر اگر می کند ترا تکلیف بهار شیشه تپی پر بجا کند تکلیف
بغیر کفر گزیدن مرا گزیر نیست که گیسوئے توجدها خط جدا کند تکلیف

وله

چشم او دیده ز استاد گرفتیم سبق ماهلین عین و مین صاد گرفتیم سبق

سر و موزول چین در نیامی گیرد ماکه از حضرت آزاد گرفتیم سبق
جیب پاک نمودن ز گل آموختیم ناله از بلبل ناشاد گرفتیم سبق

وله

می ستاند اعتقاد آخر مرد دل ز رنگ بهمن مقصود خو در امی کند حال ز رنگ

وله

می کند دل غشب روز مر ازاری دل کس گرفتار ببادا به گرفتار می دل
بند شد در گره طره مشکین کس کیست جز شانه که آید به مدگار می دل
کعبه را کیست که تعمیر کند از کفار هند و سبغی خال تو آسوده نه معاری دل

وله

صد چین را زنگ فرو دم بهار بستیم داغها را و نمودم لاله زار بستیم
دانه پر کرده دارم ز مروا بیا شک سخت حیرانم که در فلک شارب بستیم
صد چین گل کرد و آخر گشت نهنگامها چشمم ز کس گشته ام در انتظار بستیم

وله

بکار خوشین این مست هوشتار می دانم بصید دل نگاه او خبردارست می دانم
 سخن گفتن به عاشق بر تو دشوارست می دانم حیا هر خط مهر می زند و بیج و تبار
 ترا نکار آں در رنگ اقرار است می دانم ز قلم مشکری اما زیانت می کند لکنت
 شبتا ترا این شمع در کار است می دانم دل روشن نیاز طره مشکین او را کردم
 که روزی چند شد بسیار است می دانم صبا از کوچه او گرنه می آید نه می نهم

وله

زلف او بسته بیگند چه ساں بر خیزم تا قیامت نه توانم ز مکان بر خیزم
 گر تو سر گرم رسی قص کنناں بر خیزم من سپید تو ام ای شعله جواله حسن

وله

بفرق خویش ظلّ عالی آزاد می خوام نه از طوبی نه از ببال هم امداد می خوام
 بدست خود در سالان هم چو کاغذ باد می خوام عنان اختیار خوشین را از به خوا می
 که از دل بندگی حضرت آزاد می خوام ز خط سمر و خط بیج من باید عشق آزاد

وله

از سوز دل خود بتو آگاه نه کردیم تا طبع تو ناخوش نشود آه نه کردیم
از بلوغ تو گل چید کیس کیس شمر یا ما نمیم که نوبر به پرگاه نه کردیم

وله

از تیشه شکل شیریں مردانه می تراشم فرهادم و زخارا جانانه می تراشم
رندی است قصد من از تیغ پارسا آورده شاخ زر را صد دانه می تراشم
گردید نو خط من سر گرم و کشتی ها از قطعه زمره پیمانه می تراشم

وله

تبسم از لب لعل تو می خواهم بکندم حدیث دل نواز حرف شناسیدم
رخ بیگانه را نظاره کردن کفر میانی ترا آخو زیاں خواهد رساند آئینه دیدم
نه می دانم بوصل یا رسازم یا بجزا طبع من سخت مشکل بر دل من آیدم
سر شکسته دیده ام را منع کردی ترا چه دشوار است بگشتم ببول بکیدم
شفیقانه تنها گرد گشتن طبع دارد بزم گیسو پیر من خواهد ترا در بکشدیم

وله

شمع را گو که چو جانال سحر آید در چشم ورنه هر زشت بشب خوب نماید چشم

وله

اگر آن صنم در آید به ادا و ناز کردن بخدا که فرض گردد دل و دین از کردن

گل به شمار دارم ز مزاج زود نوبت که بدامن تو دست نتوان دراز کردن

وله

چشمیض ها که به مردم رساند بهمت تو ضرر بر همه عالم دوائ دولت تو

رساند تا به فلک قدیر خاکسار را خدا زیاده کند اقتدار حضرت تو

بزرگشانه که بر زلف حکم او جاری است تمام هندی بود زیر دست قدرت تو

وله

می روم گرچه ازین باغ و لیکن نیار باد از دامن گل نیچگی گل چسب کوتاه

وله

رسید باده کشان انوید خوش حالی که آمد ابرسیه "نظّمه العالی"

زباں بشکوه چو برگِ خنایا لایم کہ آفرینشِ ماسد برائے پامالی

حُرُوفُ الْعَبْنِ الْمَهْمَلِہ

(۲۹) - عشرت ہ۔ جو کشن از براہِ مہمہ کشمیر است مد تہادر
 ملازمتِ نواب نجم الدولہ امیر خاں انجام تخلص و نواب مومن الدولہ
 اسلمی خاں گذرانید بیکجی خاں دیوانِ خالصہ در عہدِ محمد شاہ قان
 گوئی تمام کشمیر با و تفویض نمود و خوش فکر است شنوئی "رام سیتا"
 بسیار خوب بہ نظم آوردہ و از شنوئی رام سیتاے مسحا پانی پتی
 خوب تر گفتہ از دست ۵

فیض عشق است نباشد دل یوں این لب دریا بلب تشنہ دہد بوس این جا

ولہ
 از معاشِ نوشتن محمود عالم گشتہ ایم کس نیار و دید چوں نور شد عشرت بیان با

ولہ

دشت از لالہ بکہ رنگین است پائے دیوانہ دست گل چین است

ولہ

جامنہ بہرین بے سرو پا قطع کنید دست شوقم ہوس جیب دریدن دار

ولہ

چشمک زن صد بوسہ بش شبکہ با بود ناکامی مار از جبار وہ قفا بود
(۳۰) - عاشق :- شیورام از گل زمین پنجاب است و نظیرش
درفن سخوری نایاب -

شیخ نورالعین بٹالوی در مکتوب لے کہ بہ حضرت آزاد نوشتہ و در زمر
او داخل است می نویسد کہ :-

”علامہ درگاہ بود“

شاید عدل کمال او ایس بس کہ مثل شیخ نورالعین واقف کہ
امروز در فن شاعری و زباں دانی عظیم المثل است اورا بایں کلہ
یاد کرداؤنش در سنہ تسع و سبعین و مائتہ و الف (۱۹۰۰ء) وقوع
یافت اشعارش مطلقاً بہ مولف نہ رسیدہ مگر ایں یک بیت ۵

ناچہ باشد در جناب بلبلان تفصیل گِل خار خار خاطر ایں است دامن گیر گل

حرف الفاء

(۳۱) - فرحت :- لالا نوش حال چند بر ہان پوری از قوم

کائیٹھ سری با سنت و عم لالہ دولہ رائے دبیر تخلص است کہ در

حرف الدال گذشت ، فحش فرحت افزائے دل عزیز و مسرت

پیرائے خاطر نگین ، دبر بر ہان پور سنہ سبع و اربعین و مائے و الف

(۳۲) رخت سفر آخرت بر بست ، از وست

در دلم بخزمہر مہ رویان می گیر قرار ، قابلم گوئی ز خاک کوئے این بار بختند

ہر کجا گل چہر گاہ داؤد تریب چین ، و لہ نگرس چشم مرا کشند و حیران بختند

(۳۳) - فطرت :- لالہ دھن راج بر ہان پوری از قوم کائیٹھ

سکھ سینہ طبع موزوں داشت ، دایم المرض بود ، لہذا عزیزے تایخ

تولڈا ، دایم المرض (۳۴) یافت دبر بر ہان پور عشرہ سادس بعد مائے و

الف (بارہویں صدی کا چھٹا دہا) رحلت کر د از وست

رفوئے چاکل جتر بارہ سن نہ پروازد رہن سوزن عیسیٰ نہ می گرد و گیہ نام

✓ حرف القاف

(۳۳) - قدرت - لالاشاق رائے، از قوم کتھری تولد

او، روز وفات میرزا بیدل یعنی چہارم ماہ صفر سنہ ثلاث وثلثین

ماثہ الف (۱۳۳۳) واقع شد و مولدا و مالیکہ قصبہ است از قصبہ

دو آبہ پنجاب از ایام طفلی در شاہ جہاں آباد آمدہ نشو و نما یافت

و بعد وصول سن شعور بہ ”مودی گری“ سرکار فردوس آرام گاہ

محمد شاہ سرمایہ افتخار بدست آورد و در زمان حال در سرکار بریلی

از توابع شاہ جہاں آباد سکونت اختیار کردہ با طبابت ہم آشنائی

دارد شوق شنوی بیشتر می کند ”مہابجارت“ کہ قصہ محار بہ دو قوم

از ہندوان است موزوں کردہ این بیت از ان است

بہ محراب ابروئے شمشیر کیں سہر سجدہ عالمے بر زمین

اشعارش از لک بیت متجاوز است غزلیات نسی ہزار و قصائد

وہ ہزار باقی مثنویات۔ اودکان سخن وامی کند
 مڑگاں چشم گریاں کی برقرار نہا نخل کنار دریا کی پائدار ماند
 اوسیل شک بگزر کہ بعد مردن من بر خاطر بیا باں از من غبار ماند

ولہ

جنونے کردہ دم پیدا کہ نشاںم ز سرپا را دُرُم جا گریباں چوں سحر دامن شہا

حرف اللام

(۳۴)۔ لآلہ : تخلص، سر ونجی رائے از قوم کاٹیتھ است،

مولدا و سر ونج از صوبہ مالوا و نشاں او بر ہان پور و در نام او

نسبت مولدا و ہویدا است مخفی نہاند کہ الفاظ ہندی کہ آخر آں

الف باشد فارسیاں ”الف“، ”بہ“ یا ”بدل“ کردہ خوانند چوں ”بنگالہ“

کہ آں را ”بنگالہ“ گویند خواجہ حافظ فرماید

شکر شکن شوند ہمہ طویان ہند زیر قند پارسی کہ بہ بنگالہ می و

سرخوش در کلمات اشعار، در احوال جہاں گیر یا دشاہ گوید۔

”روزے ورشکار یوز خاصہ اہو سیاہ را آئند از فرط خوش حالی بزبان

مبارک گذشت۔ ع

”جیتہ پادشاوند کالہ“

ابو طالب کلیم تانہ بود مصراع دیگر ساندع

”گلشت صحرا ز نوں پراز لالہ“

”جیتا“ بہ کسز نیم فارسی و سکون یا ئے تختائی و تاقہ قافی و لہجہ

”یوز“ اگر گویند و کالہ برد زین یا لالہ اہو سیاہ را خوانند چون ہر دو

لفظ و مصراع فارسی آمد الف ”بہ“ بدل شد۔ ”لالا“ در زبان

ہندی لفظ تعظیم است چون ”میرزا“ در فارسی و ”چلیپی“ در ترکی۔

پس تخلص لالہ بہم معنی تعظیم دارد و ہم معنی گل معروف لالہ با لوف

رابط دارد و بہ حیثہ ذکا لبت بعنفی عہد ہادر کار نواب صف جاہ ثانی

دام اقبالہ می گذراند و قمتے کہ در تہر بیدر بودم دیوان خود را فرستاد

بود بہ نظر سہ سہری دیدہ حوالہ او کردم این دو بیت بہ یادماندہ

شب خیال قامتش در سرگذشت نالام از عرش بالا تر گذشت
گوهر دندان او آبدیاد قطره اشک ز چشم تر گذشت

حرف المسم

(۳۳) - مخلص :- رائے اندرام، خلف راجہ ہر دے رام
از قوم کھتری متوطن سودرہ تابع لاہور با خوبان معانی اخلاصے دار
و با پری زادان سخن نسبت خاصے -

سید غلام نبی نسیم مخلص امر وہی در تعریف اومی گوید :-

”آں پیر سخنوری مخلص فخر عرنی و انوری مخلص“

و علی قلی خاں والدہ و اغبتانی اصفہانی صاحب ”ریاض الشعراء“

کہ ولایت زاست در حق اومی نویسد کہ :-

”از جماعہ ہنود و دیں جزو زمان کسے بخش محاورگی او نیست، رہے

مخلص در شاہجہاں آباد سکونت داشت و چون ضابطہ ہنداست کہ در بار

سلطین از امراء غالب و حاضر و کلانی باشند اندرام در آستانہ ^{نیت} ظاہر

یہوکالیت نواب اعتماد الدولہ قمر الدین خاں وزیر فرخ دوس آرام گاہ محمد شاہ
 قیام داشت و نیز بوکالیت سیف الدولہ عبدالصمد خاں ناظم صوبہ لاہور
 و ملتان جی پرداخت و از پیش گاہ پادشاہ بہ خطابِ رائے رایاں
 کلاہ گوشہ بہ ہندوئے فلک می شکست“
 خوش گومی نویسد۔

”او اہل مشق سخن در جناب میرزا بیدل می گذرانید و بعد از آن صحبت شب
 و روز شعرش با خان آرزو بود سر رشته نقادی سخن زیادہ از سخنوران این
 زمانہ بدستش آمدہ و آن چنان کہ او بکنہ کم سخن می رسید۔

روزے شرف الدین پیام این شعر خود خواندہ
 بسرما بکہ با من دختر ز گرم می شود چہ امکان است گرد خواب ہم نیم ہمار
 رائے دقیقہ فہم فرمودہ۔

”بعد عبارت چہ امکان است“ لفظ ”اگر“ بیجا واقع شدہ فقط ”کافی“
 کافی است آن ہم باشد یا نباشد۔“

و نیز خوش گوی نویسد :-

”روزے فقیر در خدمتش حاضر بودم دیدم مطالبه ”تذکره نظرآبادی“
می نمود۔ این بیت قصیده مشہور حاجی قدسی برآمد کہ تا شاید ابرآں منظره

دارد :-

عالم از ناله من بے تو خیال تنگ گشت
کہ سپند از سیر آتش نہ تواند برخواست
و نورس شاعرے اعتراض پیدا پندیدہ این پیش مہر اربع خود رسانید :-
”منع بے طاقتی سوختگان تا حدیث
کہ سپند از سیر آتش نہ تواند برخواست
راے سخن رس مخلص فرمود :-

چرا چنین نہ گفت تا در برابر مطلع حاجی این ہم مطلع می شد
”منع بی طاقتی سوختگان تا اینجا است کہ سپند از سیر آتش نہ تواند برخواست“
حاجان آرزو در مجمع النہائیس می نویسد :-

”باعث بودن فقیر و در شاہ جہاں آباد دہلی اخلاص او است از حدیث نبوی

سال الیوم سر زشتہ کمال محبت و مودت را از دست نہ داده“

حکیم حسین شہرت می گفت :-

”دو مخلص اند :-

یک مخلص کاشی — دوم مخلص ماشی ۱۱

وفات رائے انند رام در سنہ اربع و شین و مائے و الف (۱۱۶۴)

اتفاق افتاد :-

خوش گوا گوید :-

”دیوان غزلیات بقدر وہ ہزار بیت دارد و پر از الفاظ رنگین و معانی
تازہ و حکایتے و زثر نوشتہ ہیں متقی و رنگین و نہایت معنی ہائے تازہ
و تشبیہات بلیفہ دارد و دیباچہ مرتعے نوشتہ کہ بخوبی آں بیج دیباچہ بہ نظر
نیامدہ اس سہ بیت از فکر ہائے خود بر سر تصویرے نوشتہ بود فقیرا
وقت سیر مرتع بسیار خوش آمدہ

بر خط عارض تو با سعاں گنم نگاہ زان سال کس کتاب بخواند بہ نور ماہ
خال و خط است بر وقتت یا بر آب دارند سبز خند غلوئی بہ گر و چاہ

گردان عشق زنگ تو او شوخ یا ززر خطے است گرد چہرہ تصویر پادشاہ

ایں ابیات مخلص بر مخلصان سخن عرض می شود ۵
 نہ دہد گراہم جدائی ہا چیز عجیبے است آشنائی ہا

ولہ

دہجہاں از اہل کربا کہے آگاہے نیست
 این مرقع را اگر تصویر غنائیم ما

ولہ

خوش نشینان خرابایم مخلص دور نیست
 ہم جو ہم با اہل تقویٰ گزنی جویم ما

ولہ

دیدیم غزلے دوسلہ مشغول یار
 افتاد چو بر تربت مجنوں گزرا

ولہ

ما واد حیران احوال ہمیم
 یسلی و مجنون تصویریم ما

ولہ

نقل گر پیشیت کہم مخلص شکایت نمی شود
 انچہ شہ از صحبت اہل دول حاصل مڑ

ولہ

ای بلبلان کردہ سفر جانِ قفس تنہا گزاشتید ویر گلستان مرا

ولہ

پہ گلشن چند سرمے دیدم و فریاد سرگرم کہ یادم داد رنگین صحبت یاران موزوں را

ولہ

عشق بازی میرزائی ہا بہ یادم می ڈاشک ز مرگاں چکیدن غمِ غمناک را

ولہ

میا زار او محبت باز چوں من ناتوانے غریبے در دمنہ بیکسے آرزوہ جارا
 زحانِ بلبل مسکین نہ دایم اطلاع آہ پائے گلبنے دیدم مُشتِ استخوانے را

ولہ

می کُنی گاہے ز منظر جلوہ درکار داردا و سبناہ آباد دولت خانہ را

ولہ

صاحبِ من غالباً عمداً ز عالم غافلے
 ورنہ سرخیلِ علما مان وفا دارم ترا

وله

بہر طرف ببید غزل خوانی است تکیہ صائب است خانہ ما

وله

بعد مجنوں ہم چوں صاحب خراجہ بست دارم از دل غجنوں زیر گیس ویرانہ

وله

بزدلوئے سز زلف تو از خویش مرا سفر دور و دراز آمدہ پیش مرا

وله

بہ کوئے پیرمغاں گشت منہوں مارا خدا نصیب کند عمر خضر مینارا

وله

بظلم گیر ترا چرخ زیر بانس گرفت چہ رفتہ بہ سوارئی پاکی از جا

وله

حسن در قید تماشا تو افکند مرا کرد در خانہ آئینہ نظر بند مرا

وله

گذشتی از نظروبے تو زنده ایم هنوز ز شرم آب نہ گشتم خاک بر سر ما
ولہ

کمی رویم بے توبہ گل گشت باغ ما آزرده ماستم زده مائے دماغ ما
ولہ

نہ بند چوں کمر قتل فرهاد از تنم سر نہ دارد وارثے مسکین گیر و خوں بہا
ولہ

ساکنان شہر خوش آب و ہوائے اقصیم عشق می بار و چو کنعان در و دیوار
ولہ

باغ نظر فریب جہاں دام دیگر است آسودہ بیلے کہ سزے زیر بال شت
ولہ

مانہ دیدیم بہ چشم خود آہ گریہ گویند اثر داشتہ است
ولہ

سر در چن ہائے گلے افتادہ ام بر سرم احسان بے بال و پری است

ولہ
زین خوش نگاہ چند خراب است لہر کشتہ تمام جگر آہو چریدہ است

ولہ
ہر طرف در کوچہ زنجیر شور افتادہ است موسم گل می رسد دیوانہ گردید خوش سبت
باجرای بیل و گل شاہد احوال بس از تو مخلص نالہ و از یار شنیدن خوش سبت

ولہ
اے زینخا خبر بگفت پیرا ہن گیر غارت این قافلہ در سر کینعاش سبت

ولہ
بر دل ماتیرہ روزان صیف فرگان گزشت
انچہ از فوج دکن بر ملک ہندستان گشت

ولہ
مسکرم پائے گلے بود ازین پیشو کوب نیست پروانگی اسیر چین یا قسمت

ولہ
چوں غزالاں فرقتہ گردن کشیہ بویش مطیع قہر مانے ہم چو مجنوں کشتورہاموں شست

ولہ

گر قسیم از تکاپ محکمانہ است بہار از جانب ما غدر خواہ است

ولہ

✓ عکس ابروئے او در آئینہ مسجدی در جلب نباشد است

ولہ

کار بہر کس نیست جا دادن تراز بر سر چو گل بعد ازین ای تیشہ سر بر بنگنہ رفت

ولہ

کرد آباد آئینہ عبرت احوال تو بس آرمیدن ہمہ گر خاک شوی دشوار است

ولہ

رحم کن بر خود میا را ز رزہ جا را بشور شعلہ آواز بلبل خانہ صیبا و سوخت

ولہ

لالہ زار دامن صحرائے ناکامی نہ دشت ایچ باد است و تیغے را کہ خونم پاک است

وله

تو به شوم است فصل گل گفتم بعد ازین اختیار یاران است

وله

ایام بهار است بتان مست شما اندیشه ام از وضع دل خانه خراب است

وله

از خط شور در چمن افتاد بنده پرور! هنوز آغاز هست

وله

دل چه لذت برد بغیر از عشق نمک زندگی است شور مزاج

وله

از گدایان کوی میکرده ام بر بیم نیست مجرّد عائی قدح

وله

پیر چوں گردیم در گلشن و طغیانه ایم کرد خدمت رعنا جو انان چن خواهم کرد
تاجر مصریم ای کنگانیان نذر شما تحفه مانند بوی پیر من خواهم کرد

خارخار نو گلے دارم کہ دوش از ناز گفت
ما ترا سوا عشق خوشین خواهیم کرد

ولہ

طرف باغ از خانه فصل گل خام می کشد
مخشی در سایہ تاک انتظار می کشد
بیل فرسودہ بالیم گاہ گاہے در بہا
عشق گل طرف چمن بے اختیار می کشد

ولہ

سیمستانہ اشک من بکوی یار می گد
چو آن آں بے کہ وقت شام دگر گزری گد

ولہ

خوش نشینان چمن با سفری بند
عنایاں ہمہ یکا شدہ فریاد

ولہ

کنم جان پیش کشن دل چو ابرو تو جاگرد
بہ قیمت آشنا شمشیر را از آشنا گرد

ولہ

مردم دُنیا ساجت خواہ و من باز گنج
اے خدا فضلے کہ استغنا خبر یاد ر

وله

یعقوب بُفت و روب بد چشم خانه را که گزید راه پیرین یار می رسد
مخلص بشیره خانه خم باد و خوش زد موج شراب تا سر دیوار می رسد

وله

بگذشت بهار و زدم چاک چو گل چسب دیوانگیم آه به سال دیگر افتاد

وله

مبا و حلقه صحبت نیم دگر باشد سخن ز زلف پریشان یار می گذرد

وله

اگر کجا هست دل زار سلامت باشد یارب آں یار و فادار سلامت باشد
که مناسب نه بود آمدنم در کویت بنده پرور اسیر بازار سلامت باشد

وله

که از قدش بر پا قیامت در به چل گزین شد امروز فردای شود

وله

ز نقش بوسہ آمِ لعل شیریں چو یاقوتے بہ زیرِ مہر باشد

ولہ

چوں منجم دید طالع نامہ خندید و
اِس پسر قایم مقامِ حضرتِ مجنوں شود

ولہ

چہ دُور از بادہ گرفتائب شدم پیرِ مخلص
دہ چوں یاس رو بیمار را ترکِ دو گز کرد

ولہ

در کنارِ خود چو شبنم بنیم آں خورشید را
یک سحر گر گر یُشب با بفریادِ دم رسید

ولہ

شبِ کونش بر جویم عشقِ باز آں تنگ بوی
دامن و دل بر سرِ رہ طرفہ با ہمِ جنگ بوی

ولہ

ز گفت آہ کسے حالِ پیرِ کیناں را
بہ آں جوانِ غریبے کہ کاروانی بود

ولہ

چند سازِ فقیر با حرماں
خود بدولتِ قیاس باید کرد

وله

به تحریک نسیم زلف او زیر وزیر گردد
هزار افسوس من از کشور دهند و ستا کنند

وله

به باغ برگ و بر از شاخسار پیداشد
روای سبز قشون بهار پیداشد
صفا مانند میان دوزلف و از خط
دریں دو یار موافق غبار پیداشد

وله

به طوف کعبه لبت که گویا می روم مخلص
که مینا ریزه دل ها بود ریگ بیابان

وله

مغرو بر شوق فصل بهار ای چمن آرا
فرداست که آشوب خزان درین باغ

وله

عبث زحمت کش ای ابرو در سیرابی صحر
که این خدمت بود بر عهده چشم ترعا شق

وله

ای نسیم صبح گر سوائے گلستان بگذری
از اسیر این قفس هم سجده در پای گل

وله

شہریاں مست از بیاباں می رسم دست بردوش غزالاں می رسم

وله

ببل شوریده چون من ندارد این چمن صدف بہار آفرشد و من ہم چنان بودام

وله

شورِ محشر چکیده دغ است بے نمک نیستیم کباب دلم
از من آدابِ عشق آموزید تربیت کردہ جناب دلم

وله

بندہ ام خوش چشم خوبان بل جا کردہ صیدِ رغنا آہوان برِ محزون خودم

وله

فصل گل دیوانگی ہا مقتضای عقل بود مخلصِ شریں زندان عاشق ہوش تو م

وله

حیاتِ پیہام از بے ستون عشق می آیم حکایت ہا شیرینی ز حال کوہ کن دلم

ولہ
شبکہ شد و محفلش مذکور مظلومان چرخ گفت مخلص نامن ہم داد خواہے شدم

ولہ
ازیں رہ بستہ ام بر بال طوطی نامہ خود کہ تا گوید بہ و احوال زارین بنی بانی ہم

ولہ
کاش صرف دام ساز و رشتہ نگدستہ این قدر زراں مہربان دمی خواہیم

ولہ
فصل شگوفہ ریزی جوام علوی است امشب ز عشق رخصت آہے گرفتہ ایم

ولہ
ہر کسے سودا بہ قدر ہمت خود می کند عالمے خواہان بعل و من خیریدار ہم

ولہ
بہ کاغذ باد ماند و محبت کار و بار من کہ باشد در کف طفلان عنان اختیار من
ازاں ہر لحظہ در بر می کشم ہر گشتا کہ این رعنا جواں بسیار می ماند بہ یار من

وله

داری بچوں خودی سرِ الفت نهان کن ظلم صبح در حق خود ای جوان کن

وله

حق تعالی متکاسم دارد فخلص از قیس یاد کارِ من

وله

گر چنین می دهد ز سیلی یاد خون مجنوں به گردن آهو

.

از ادب سرو می کند تحریر "قبله" راستاں به قامت او
عکس چشمِ خوشت در آئینه است آشنای می کند در آب آهو

وله

قیامت بر سر آورده از شیون ای قمری تو خواهی بعد از این در باغ بودن بهن ای قمری

وله

حقوق صحبت گل بر تو بیست را ای بلبل بسا داد از چمن غافل در ایام خزاں باشی

(۳۶) - مخلص :- ابنائے داس لاہوری 'از قوم اردو رہ میخندہ

خوش گوچی نویسد :-

”جوئے است خلیق اشقیق بسیار گرم جوش بدل ہا نزدیک بہ کسوت استعلو
و قابلیت آراستہ سرکشہ انشا برسانی تمام بدست دارد و خط شکستہ بہ دوتا
می نویسد و در نویندگی و کاروانی و معاملہ فہمی یگانہ است و در اجرائے
کار خلق اللہ نہایت سعی بہ تقدیم میرساند در حینے کہ فقیر از کوہ کانگرہ بہ قصبہ بنامہ دارد
او بہ تقریب خدمت ملشی گری سرکار نواب ابوالبرکات خاں صوفی در آنجا
بود ملاقات ہا بہ میاں می آمد بسیار مرد آدمی بہ نظر افتاد و مشق بطرز قدما
درست دارد“

از دست در قصیدہ :-

دشمن از خوف ہنگ تیغِ خولِ شام
ہم چو ہاشمی سقو را ز جہان نیا شد
ذرہ کو سایہ دست بلندت یافتہ
پنجہ تاب پنجہ خورشید عالم تاب شد

ولہ

دریا ز عکسِ روئے تو شد کان آفتاب آئینہ از رخ تو شبستانِ آفتاب
 با نطفِ لفظ و معنی حُسنِ تہ می زد کز برفِ لک رو و دہمہ دیوانِ آفتاب

ولہ

ز اس بدشیر کہ ساقی جامِ اجل چشانده از بادہ اناحق سرشار کن دلِ ما
 خوش گوی طراز دہ -

”نواب ابوالبرکات خان صوفی تخلص، غزلے طرح کردہ بودند فقیر خوش
 در مجلسِ ایشان اس بیت بدیہ گفتم کہ در بشارہ شور آفادہ بودہ
 بجاست گردل پروانہ طلیتاں سوزد کہ شمعِ قاصبتِ خواباں ز نور ریختہ اند
 تخلص مشاعرالینیز غزلے در جواب گفتم کہ اس دو بیت از آن است
 خمیر لعل تو از شہد و شور ریختہ اند دہانِ تنگ تو از حشیم مور ریختہ اند
 جنون ما است بکوش از بہا فیضِ دل گلِ مراد بحشیم زد و ریختہ اند
 بر اس مصرع پیش مصرع رسانیدہ

”حلاوت لبِ جانانِ بحر حشیم دی“
 نہ در قلم رو ز گس نہ در بچہ سہ فی

(۳۷) - موزول :- راجه رام نرائن از قوم کائیتیه سری باتو

ساکن مک بفتح میم و سکون کاف فارسی من توابع صوبه عظیم آباد
در وقت تخریر این صحیفه میر غلام حبیب در بلگرامی سلمه است و تالی
ترجمه موزول از عظیم آباد فرستاده بجنسها درین جا نقل کرده میشود

” پدر موزول رنگ لال دیوان سرکار نواب مهابت جنگ ناظم جنگا

بود و به فور شباعت و سخاوت اخصاف داشت و در محاربه که نواب

مهابت جنگ اعتبار و عهدگی بهم رسانید و رفته رفته به نیابت صوبه در

عظیم آباد بلند پایه گردید و از عهد نواب مهابت جنگ تا ابتدا ریاست

عالی جاہ قاسم علی خان به صوبه دارئی عظیم آباد قیام داشت و در سنه

اثنین و سبعین و مائت و الف (۱۲۰۰) چون ریاست شاهزاده عالی

گوهر متوجه تسخیر عظیم آباد شد راجه موزول بیاس او بسلطنت اول

آمده ملازمت کرد و آخر آنا در خلاف توقع معائنہ کرده به قلعہ برگشت

و به جنگ پیش آمد و آن قدر تر و دات بنظر رسید که حصار عظیم آباد

مخوف ماند و در محاربات صادق علی خاں عرف میرن خلیف جعفر علی خاں
 شجاع الملک تاظم بننگال با ملازمان شاه زاده عالی گوهر را چه موزوں
 ملازم صادق علی خاں بود و چون دیرینه اربع و سبعین مائتة والف
 (۱۴۰۰) نواب عالی جاہ قاسم علی خاں داماد نواب جعفر علی خاں
 شجاع الملک کوہر برمن نظامت بنگالہ نشست، راجہ موزوں را از صوبہ لاری
 عظیم آباد عزل کرده متعبد ساخت و ہر گاہ نواب عالی جاہ قاسم علی خاں
 را بانصاری انگریز محاربات پیش آمد و آخر بربیع الآخر سنہ سبع و سبعین
 و مائتة والف (۱۴۰۰) از نصاری شکست یافت راجہ موزوں را کہ
 در قلعہ سنکیہ حبس کردہ بود بر آوردہ در ہماں سال بہ دریائے گنگ
 غرق ساخت و آن گوہر بکتاہ بہ اصل خود رجوع کرد صاحب دیوان است
 غزل طولانی می گفت و توانی زمین را استیغادی کرد و متے کہ شیخ علی حزین
 اصفہانی دارد عظیم آباد شد راجہ موزوں بنجد متب شیخ رسید و دیوان
 خود را از نظر شیخ گذراند و موزوں تخلص عطا کردہ شیخ است دیوان کہ

از نظر شیخ گذشتہ دراموال او کہ بہ ضبط قاسم علی خاں درآمدہ رفت
 خداوند چہ شد دریں ولا شخصے مسوؤلیت پر اگندہ اورا و اشعارے
 کہ از نظر موزوں اُنقادہ بود از جا بجا فراہم آوردہ دیوانے ترتیب
 دادہ ایں نسخہ سراپا سقیم است رطب و یابسے دار و میر احسان علی بلگرامی
 قریب دہ جز از دیوان او مطالعہ کردہ اشعارے انتخاب زد تہمتہ
 دیوان را فرصت انتخاب نہ شد۔

نمائیں جا ترجمہ مسئلہ میر غلام حیدر است ایں اشعار کہ نوشتہ
 می شود یہاں است کہ مذکور شد۔

روشن بود ز فیض خموشی بسیار ما باشد چو شمع شعلہ بجائے زبان ما
 خوں در جگر نہاند و خدنگ تو می رسد حیف است ایں کہ تشنہ رو و مہمہاں

ولہ

سفید کرد غمت موئے مشک فام ترا بدل بہ صبح سعادت نمود شام ترا
 کنایتے گل غصہ و دشنا زیار نیست جوابے اگر سلام مرا

سخن چو عقد آبی ز کلبه موزون بخت نوشته اند ز آب گهر کلام مرا

وله

ز طبع خویش سخن سنج در گرفتاری آت نفس نصیب بود بلبل غزل خوا

وله

طواف کعبه کوشش زان سرگشته می آید که خضر راه سازد تهمت مردانه خود را

وله

ضعیف نالیم آخر بکار من آمد که یار از اثر ناله ام ساخت مرا

وله

پرورد چو مجنون نکات شور جنونم بیرون نه رود شور تو از سلسله ما

وله

در راه تو از بال چه آید که فروماند چو طائر تصویر ز پر و از پر ما

وله

شکوه دل بس این قدر موزون آه بیگانه شد بیگانه ما

وله

مشاط شانه بگرفت صد چاک شد دل آئینه خواست آں شیخ حیرت فرود مار

وله

در آّب آتشم از اشک آه خود چو شمع به گرم و سرد جهان چرخ از مود مرا
مگر گذشت بدل یاد سرمه سپاشتم که اشک از مژها می چکد بود مرا

وله

ز شرم مجلسیاں آب گیر آتش بود پسند یاد کشتاں آید این کشترا

وله

چو شمع هر که به بزم تو خوشین راست نمود حال دلی بر زبان سخن راست

وله

خوبان تیرا به جرم وفائی تو می کشند آگه نبود که طریق زمانه چیست؟

وله

شب که دل بے رو جانان که باز داشت شمع هم بر حالت او گریه بسیار داشت

وله

صد قیامت بجہاں از قدر غنائے فتنہ ہمارے نظر از گیس شہلائے
تا کجا در پے عیب دگر اس خواہی بود عیبِ دینِ گرت دیدہ بنیائے

وله

می خواہم کنم دل و جان را نثار دو حیف است اینک ہر دو نیامد بکار دو
آشفته شد دماغ من از بونوبہار یارب کجا است عطر نسیم دیا ر دو

وله

شمع از بہر چہ در بزم خوش است سوز آں را چہ شد و گریہ بسیار کجا

وله

در گلشن ہر آمدین بن پوشیم است تا کردہ نفس راست بہ چشم سفرست

وله

شیشہ مار از رنگِ سرمہ گویا ستند دل قناد از طاقِ بر ویش صد بار خوا

وله

شبکه در بزم تو پروانه ز بهمت می نخت کرد رشک آب مرا شمع ز غیرت می نخت

وله

گردن دعوی مکن از شمع در محفل بلند رونق حسن تو آخر تا سحر خواشنگست

وله

از اشک آه تا سر و کام قفاده آتش چو شمع در تن زارم ننشاده

وله

کز تو ان ز دولت بنا جفتن بهره بیا چاره افلاک کس از دهرم ماهی نشد

وله

در قفاش از دلم هرگز حدیثی سر نبرد گر چه طوطی در پس آئینه گویا می شود

وله

چه خوش می گفت روز از بهیم در دیار که دل را چاک باید کرد گر نبود گریه

بعد آتام گل رعنا راجه موزوں در عظیم آباد پنه در حالت

صوبه دارئی انجا کوست ثنائی ماسنه سمیع و ثنائین مائنه والنف (شش)

فوت شد مولف گوید

تبی شد انجمن از نکته سنجان که راجه رام ناراین بزد کوس

شفیق آرسائے تلخ پُرسد بگو "موزون فایق رفت بوس"

(۳۸) - موزون :- راجه مدن سنگھ جہاں آبادی از قوم کاشمیری

سکھ سینہ اہل وطن اسلاف او قصبہ جکولی از مضافات چکلا اٹاوا

من توابع صوبہ اکبر آباد ماچند پشت آباد او توطن شاہ جہاں آباد

اختیار کردند پدرش راجہ حکمت سنگھ مانشی و در او آخر دیوان خوا

غازی الدین خان فیروز جنگ والدہ نواب آصف جاہ غفران پناہ

خدیو دکن بود و در عہد نواب آصف جاہ غفران پناہ بہ منصب

سہزاری و مزید اعتبار بہر می بُرد مولد موزون جہاں آباد و در

چہار سالگی بہ دکن نزد پدر آمد و چون بہ سن رسید بہ خدمت استیفاء

مالی سرکار نواب آصف جاہ غفران پناہ استیفاء مہیات نمود و

در عہد نواب نظام الدولہ نواب ناصر جنگ شہید معزول شد و در

عمر امیر الممالک باز خدمت استیفاء با و بحال گردید و بعد انتقال
 پدر خود در محل امیر الممالک از اصل و اضافه به منصب دوهزاری و
 خطاب راجی ایتیا زیافت و در زمان نواب آصف جاه ثانی دام
 اقبال به منصب سه هزار و علم و تقاره و حراست قلعه مصطفی نگر
 از توابع حیدرآباد سر برافراخت بعد یک و نیم سال نصاری انگیز
 از محلی بندر به اراده تسخیر قلعه آمده پیغام تحلیه نمودند راجه پارس
 نمک آقائے خود استادگی کرد نصاری قلعه را محاصره کردند راجه
 بقدر طاقت در مدافعه کوشید آخر نصاری یورش کرده قلعه را گرفتند
 و راجه جنگیده و زخم بندوق برداشت و بهماں زخم نیم شوال سنه
 تسع و سبعین و مائت و الف و اربعه و چهل و نعلی خت ازین عالم برست بخوان
 به نظر اقسام سخن از غزل و قصیده و رباعی و مثنوی هائے مختصر
 متعدد دارد اما سخن او اکثر اصلاح طلب است اشعار که به تشبیه
 ردیف درین جا گرفته شد از نظر حضرت آزاد مطلقه العالی گذرانده و

بہ زیور اصلاح والا مژین ساختہ ثبت افتادہ
کر دگلش جلوہ رنگین یار آئینہ را می رسد عرض قد مبوس ز بہا آئینہ را

ولہ

شکین دلت زابر آتش زند بہ جان آرد شراب ہر وں از تیغ ہا فاس ہا

ولہ

صید ممتازم کہ از گیسوئے غبر فام خود یار بردارد بدوش نوشتن دایم مرا

ولہ

روکش کحل الجواہر کردم ای جان نگاہ خاک پائے خود گرازوئے کرم خوانی

ولہ

مژہت ناوک بیداد نگاہت ایضاً خال تو مشک ختن ایف سیاہت ایضاً

ولہ

تالپ و بوسہ گیر نقش پائے یار شد ماہ را در خوردن می گیر و کنار با ما

ولہ

دم تیغ نگاده او برود دست مرگال ز خوش غلافی ها

وله

دویم شاید که حرف بل شیرین نیت
ورد بان آتش یا قوت گرد آید
قفل یاس آئینه منقلب امید دل است
بتگی باد رگه دارند فتح ابواب ها

وله

هست تلمیذ نگاهست نفس باد و هوا
شوخی چشم تو سر مشق رم آهوا
روش قد تو دیدند که دارند ز سرو
دائم انگشت ندامت بلب خود هوا

وله

سگین شود از گوهر من پله میزان
با بحر بنجد اگر حوصله ام را

وله

تا دید داغ سینه هجران کشیده را
سر مشق گل گرفت بهار از خزان

وله

ایز مرگانت مشک سینه ها
پرده بادام شد آئینه ها

باطن از آرایش ظاهر بری است هست در ویرانه ها گنجینه ها

وله

تا خیال جلوه است آباد کرده پیشه ها جوش دارد شوخی محسن پری در شیشه ها

وله

مادعا کردیم باشی چشمه آب حیات بوسه ده از لب خود در جزا خیر ما

وله

غنچه نیلوفر م طبع مرا هر صبح دم می کشاید مهر حسن عالم افر در شما

وله

گر ترا مرگوز خاطر نیست آزار غلام بیع کردی ترک من در دست انعام چرا

وله

غنایت نامه انائب مناجاتی می دانم نمی دانم کم از اها م پیغام زبانی را

وله

عمرها مادیده بوس نقش پائش کرده ایم خاک را مش را جوهر مرمره می دانیم ما

از زمین شعر ما پیدا است و شیت کر بلا نسو بے تابی خون شهیدانیم ما

وله

عاشقانِ خاکِ کوئے باراج است و لب گل زمین باغ باشد آشیانِ عند لب

وله

بهارِ خویش خزاں گن بهار را دریا بشو نگارِ خودی آن نگار را دریا
صفائے دل بطلب تا جمالِ خود بینی ز حُسنِ آئینه آئینه دار را دریا
بزرگو بوی گلِ یں چن چنی گری جگر شکافی مژگانِ عا را دریا

وله

آدم صاحبِ مروت جیفِ عالمِ کم است گر موز دیننه ما چشمِ مردمِ کم است

وله

چوں نماند آدم بطوبے خود سایه سرو آں پری سیم است

وله

شب که یاد ماهِ رودِ دل من راهِ دشت چشمِ گریاں ز خیاشنِ یوسفِ در چاهِ دشت

ولہ
 بے جا کند غمزدگان شکوہ فلک موزوں چه فتنہ ہا است کہ چشم نیار

ولہ
 امشب از شمع چه احسان نمایاں شدہ بر سر مشہد پروانہ گل افشاں شدہ

ولہ
 بطویریں محفل چو مرغ نیم سہل می طپد بس کہ از شرم آب جانان من مل خوشد

ولہ
 آشنائے گریہ بے اختیارم کردہ اند بے تکلف روکش ایر بہارم کردہ اند

ولہ
 ہر قدر تلخی کند صہبا فزاید قد قند از لب شیرین او دشنام شیریں بود

ولہ
 از انتظار گشتہ مرا چشم تر سفید شاید کہ شام ہجر شود چوں سحر سفید

بدست آسمان صد خن بدبیر از جانشد که از سر رشته لایق قطع یک عقده ام و

وله

کجا با راست و پیش تو عشاق پشالا زلف غبر نیازم که پہلے تو می آید

وله

قد موزنوش خرامان گشت ویران باغ سرو می گوید که دست زور بال گفته اند

وله

این منفچگان سلغر سرشار فروشد ساغر نه بود آئینه یار فروشد

وله

آتش جانان لب تاب و خستند از برائے کیمیا سیماب را و خستند

وله

لب و گردین محفل تبسم آشنا گردد دل از ما بوزن گل مستی زو آب گهر گردد

وله

چشم را واکن ز مضروب شوق آگاه شو یوسف داری برو عشق از اینجا و آگاه

وله
قد بلانگیز و رفتارش علی الهالقیس لبشکرانشان و گفتارش علی الهالقیس

وله
الهی جلوه گر کن در نگاه برودش دعائے آرزو داریم در صبح بناگوش

وله
مرادے ست که گردید از جهان فارغ و نشد ز هوا دارخی بتان فارغ

وله
از فراق یار بنحورم تکلف بر طرف در هلاک خویش مغرورم تکلف بر طرف
گر پریشان گفته ام هنوز دل حریفم از نگاه یار مخورم تکلف بر طرف

وله
در تنگ نمانم نه گنج بیان شوق قاصد گریه وام بگیرد بیان شوق

وله

تلاشِ رفعتِ خود مایهٔ شیمانی است که فیلِ بهر بندِ می‌فتاند بر سر خاک

وله

آفتابِ محشر از رخسارِ تابانت نخل شورِ محشر نیز از جوشِ سگدانت نخل

وله

که دارد در جهانِ شبِ کسکه منام بلبلِ ناخنِ بزلِ زانِ پیمانِ نعلام

وله

از اکر و سپید پیدن خریدیم از آبشار و ابر پاکیدن خریدیم
داریم پیشِ یاربهم شرمِ شوق را از آئینهٔ نه دیدن و دیدن خریدیم
در آرزوئیِ این که رکابِ بتان شویم از ماهِ نوبقدر خمیدن خریدیم

وله

ز بسِ خویشِ می‌الم بهیرِ این نمی‌گنم سرِ پائِ حسنِ بے رنگم با و من نه می‌گنم
خردناکی تواند کرد پاسبانِ عشقِ رسوایم چراغِ محشرِ فروزم که در دامنِ نمی‌گنم

وله

پرده برکش بیا در آغوشم ہم چو آئینہ رو براہ تو ام

ولہ

مُنِ او بے نقاب می بینم روکش آفتاب می بینم

ولہ

بودیم سحر خیز بامان شب زلف کردیم نیاز تو دُعا بلکه اثر ہم

ولہ

گرچه از بند خویش آزادم بندہ سرو سرفراز تو ام

ولہ

بسکه من شیفته چشم نیایم شده ام سرِ مے گوی پر تو مہتاب شود بر بام

ولہ

مجنونم و کارے نبود بامہ و سالم ہر شام زار و مے تو دیر سیر عالم
چنین بدست مرثہ اشما تجلی کہ چشمہ نور شد خورد آب نہالم

ولہ

چو ما رو دیده که تر سدریسمان سیاه ز شکل آں سر زلف سیاه می رسم
بیان حال دل خوشتن چگونه کنم بے دماغی آں کج کلاه می رسم
جفا دوست گوارا طبع من موزوں من از تبسم غدر گناه می رسم

وله

ایسر زلف مشکین تو ریحاں بلکه سنبلیلم خراب خنده آبکِ ری بل غنچه گلتم

وله

صبح دم چو دست در جام شراب انداختیم پنجه گیر آبروئے آفتاب انداختیم

وله

خواهم به خیال رخ آں سمیر نفتم آئینه شوم آب شوم بنجر افتم

وله

مائی سوزد کمی حتم به نقصان یافتم گوهر گم کرده را در چشم گریان یافتم

وله

سخت سیرانم چساں بر خود گواره کردی حال عاشق را چو زلف خود پریشان داشتی

ولہ

وقت پروا ز دیں باغِ خزان نہ ماند
پرزنی تا بہ کجائیلِ قفس کُن بس کُن

ولہ

بر سرِ کوئے تورفت آئینہ پُرسا پُرسا
چیدگلِ چمنِ کُن تو داماں واماں

ولہ

اے جانِ جاں ز محفلِ ہل و فامرو
مانند شمعِ صبح دم از پیشِ مامرو

ولہ

ز گسارِ یں چمن توئی داد و نگاہ دادہ
غنچہ لاله ہم توئی عرضِ کلاہ دادہ

ولہ

بروزِ حشر دخیلِ شہیدیاں سرخرو ایم
ز دستِ من اگر جانان گیرد میرہ پانے

ولہ

ریخت بر زخمِ نمکِ بالِ علّ خندانِ کسے
زخمِ گفتم بر غلطِ گفتم نمکِ دانِ کسے
دامنِ شفقتی از دستِ تو انم گذشت
یادِ می آید مرا زلفِ پریشانِ کسے

ولہ

می کنند صیدِ خود این کج کلہاں آسا آفریده است خدا آئینہ دایم عجب

ولہ

سبق سرمه ز چشم تو مرا از بر شد وقف خاموشیم ای علّی سخندان مدد

ولہ

نگاہ او دہد جام شرابِ پی در پی شگستانِ لعلِ رامی کند سیرابِ پی در پی
چہ سال از مریم زنگار لب را ہم آرد کہ زخم می خورد از تیغِ ابرو آبِ پی در پی
مگر آن گوہرِ نایاب ز جاید شد کہ می گردد جگر و خوشین گرد آبِ پی در پی

(رُباعی)

این ل که ز جامِ بخودی مست است آماجِ خدنگِ جسته از دستِ کست
در آمد و رفتِ اعتبارِ نبود چو کاغذِ باد رفته در دستِ کست

(۳۹) - مشرب :- اکبر آبادی سلمہ اللہ تعالیٰ از قومِ کشمیر

است بھورے سنگھ نام داشت الحال خود را بہ نام سنگھ مشہور کردہ

مشرّب و مشرب ہر دو تخلص می کنند شاگرد محمد معینم آزاد کشمیری
 الاصل اکبر آبادی الوطن است کہ ترجمہ او در حرف لالہ
 گذشت زبان خوبے ہم رسانده بہ مشق شعری پردازد وین ^{الان}
 را بیت امتیازی افرازد چندی در مرشد آباد بنگالہ بصری
 برد و الحال در سرکار نواب شجاع الدولہ نیشاپوری ہمراہ میرزا
 سید ربیع نوکر است مشرب غزل در زمین اساتذہ کم طرح می کنند
 می گوید ۱۔

"چرا قافیہ وردیفی کہ در حصہ دیگرے رفتہ باشد اختیار کردہ شود۔"

گویا عنایت کنجای از زبان او می گوید ۱۔ ۵

نہ شود طبع بہ اقبال تتبع راضی در زمین دگرے خانہ بنا توان کرد

مشرّب در مینا نہ سخن می گشاید ۱۔ ۵

ز بادیس آں بے خرد کم نہ باشد کہ در پیش او قدر آدم نہ باشد

ولہ

در قفس از فکر آب و دانه آزادیم ما گوشه گیریم از دغاگویان حبیبیم ما

وله

ندیده ایم خوش آں قدر که روز جزا تو اں شناخت که این طاعت اقاتل ما
ز جنگ که دنت ای ترک جنگ چه شایم که گاه گاه شوی زیر سبب مقابل ما

وله

ممکن نخست خود صورت همی آید ^{ست} هر چه دارد همه از بهر دگر با دارد

وله

مشرقی آں چه لم خواست شد می شود آنچه خدای خواهد

وله

سینه ختم و لے از راستی قدر دگر دارم چو میل سر مجید دیده اهل نظر دارم

وله

خوار یی نقش پا ملاحظه کن بے وقاری بود زین لاری

حضرت آزاد مد ظله العالی فرمودند :-

”وقار“ کہ در لغت آہنگی را گویند و ریں جا مناسب نیست خیں بایہ سع

ہست بے عزتی نہیں داری ۔

خواری و بے عزتی مترادف اند ۔

(۴۰) - منشی : سلالہ فتح چند بہان پوری سلمہ اللہ تعالیٰ از

قوم کا ہیتمہ است طبع درست دارد و فکر سخن بہ طرز شوکت بخاری

می کند بامولف در دولت خانہ حضرت آزاد مظلہ العالی آشنا

شد و مکر بہ غریب خانہ آمد عزیز کسے است سلامت باشد

نیست آسایش بمنزل عالی ز خود تیرا ہر قدم دام است نقش پاشکار جبتہ را

بسکہ از شرم تو در پرواز رنگ گلشن آ رشتہ نظار و بند و در ہوا گل و متہ را

دیدہ و دانستہ می گوئی دل منشی کہ برد نیست زیبا عرض کردن معنی دانستہ را

ولہ

طالع برگشتہ باشد بلا گرواں مرا گردن یتیم گرد و خود بخود قمر باں مرا

ولہ

زاشکِ سرخ و رُخ ز رُخِ چوں گلِ رُخا تمام عمر بہارِ گل و خزاں دیدم

ولہ

جہاں ہم زوم تا حُسنِ نیزگی طلبِ کرم
بری می خواستیم تاجِ بازارِ جلدِ کرم
ہنوز از عہدِ شکرِ جنوں بیرون نمی آیم
زہرِ چاکِ گے میانِ غنچہ ساں گِ طرحِ کرم
بود اطفال را بسیارِ بادِ یوانہ ہا
جنوں ساختہ بہرِ مائشِ کُشِ کرم

ولہ

بیادِ شمعِ چشمے خانہ بروشم از ایشا
حصیرِ خوابِ گاہم سایہ شمرگانِ بہو ہا

حرف النون

(۴۱) - ندرت :- لالہ حکیم چند تھا نیسری در سخشن ندرتے

است و در طبع قدر تے -

خوش گو گوگیدا -

”از قوم ہیں و نیل لالا ہر دے رام قانون گوئے“ پر گنتہ تھا نیسری در

ہند کہ از قدیم جائے عظیم است جو انے است قابلِ و دل چسپ

خوش منش عزیز دل با مقبول محفل با خیلے بہ سنجیدگی و برگزیدگی موصوف
 و بہ مخموری و لطیفہ گوئی معروف از آغاز شباب او و فقیر خوش گوئی ہم
 ربط معنوی داشتہ و بہ اتفاق بہ خدمت مولوی محمد عابد اُخلاق نامری
 می خواندیم و در جناب حضرت سرخوش میکده سخن مشق گذرانیدیم
 مشق دہم طرح بودیم و گل یک گلستان و جزو یک دیوان بودہ و اتفاقاً
 بہ سیر و تماشا سمری بردیم اما در علم اسباب موافق قابلیت از نا توانا
 بینی روزگار خدا نصیب نہ شد تا مدتے در محفل بخشی الحاکم
 امیر الامراء مصمم الدولہ از نزدیکان بودہ ہماں موافق قسمت
 یک اسامی عوضی پنجاہ روپیہ کہ در فرقہ والا شاہیان یافتہ بود تا حال
 بہ حال دارد و گذران می نماید طبعے بس بلند و ذہنے رسا دارد و وقت
 در طبعش بسیار یافتہ می شود بانداق تصوف آشنائی بہم رسانیدہ بارہا
 صحبت میرزا بیدل و شاہ گلشن مرحوم و خان آرزو و دیگر شعرا نامدار ^{وقت}
 دریافتہ فیض ہائے بسیار برداشتہ از مستعدان و معنی بداند روزگار

است ترجمه "دہم اسکندر رضی باب دہم کتاب بھاگوکت کہ در ہندیان
 اعتبار تمام دارد و متضمن حالات کشن است کہ اورا منظر خاص می دانند
 در زمین "شیریں خسرو" چہاروہ ہزار بیت خوب و رنگین و دل نشین نظم
 کردہ و در آں وقت کہ متعبد فکر آں مژدہ بود ہر روز بہ سمیع فقیر می رسانند
 ایں بیت در جاسے کہ کشن کو ہے را براگشت برداشتہ و خود را تابہفت
 از صد مہ شدت بارش کہ نمونہ قیامت بود محفوظ نگاہ داشتہ گفت
 و خیلے قبول یافتہ الحقی بسیار بہ رتبہ واقع شدہ و آں ایں ست ۱-۲
 بُسبک برداشت آں کوہ گراں را چو ماہ نو براگشت آسماں را
 و دیگر ثنوی "دژہ و نور شید" دو ہزار بیت اوایل مشق او
 و بہفت صد بیت "ساقی نامہ" بنام نواب مصفا الدولہ امیرالاعوان
 بسیار بخوبی و رنگینی و شستگی و روانی و قصائد در مدح نواب صدر الصلۃ
 میر جملہ ترخان سمرقندی و دیگر امراء وقت و اشعار غزل قریب
 پانزدہ ہزار بیت دارد و در نشر کہ خیلے پاکیزہ و رنگین می نگارند نسخہ

شش جهت "نام قریب پنج هزار بیت ترتیب داده بهر حال از منتها
روزگار است"

ازوست: —

تا خود مقتیدن و مائی ز خود برآ ای بنده خیالِ خدائی ز خود برآ

وله

بشیریں جی دی پیما پرویز و ایں غافل کہ آخر خنجر شیر و یه خون کوه کن گیرد

وله

سخنور در لباس فقر هم جوهر ما باشد نیامد و الفقار حیدری از بوریا باشد

وله

می زنده دم از میساجم ز بهلوئے شمر زنده سازد مرده صد ساله را بو شمر

وله

سوزد به خاک هم ز تپ عشق تن مرا چون صبح آتشی است نهان در کفن مرا

وله

گلستان می شود صحرای و گرام می کرفت
 بزنگ عینک سُرخی که در پیش نظر باشد
 زباں در کام درویدن صفای کندید
 در آن محفل که عیب یکدگر گفتن بنهید

بنوایه در حرف الواو

(۴۲) - ولی :- از قوم هندو بود، و "منشی گری" سرکارش از

داراشکوه قیام داشت و از اثر صحبت و تربیت ملا شاه بدخشی
 با اصطلاحات صوفیه آشنا شد و تخلص خود وی قرار داد حرف از تخلص

بسیار می زند از وست - (رباعی)

در خود به نگر که جان و جانانه توئی در مجلس خود چراغ و پروانه توئی
 تا چند به گرو خانه گشتن شب و روز در خانه در آ که صاحب خانه توئی

وله

مطلوب تو هست یا تو ای طالب ذات موجود بذاتی نه آیات و صفات

ایں چاه خودی را دوسه زگر گیتی در خانه خود بیانی آن آب حیات

(۴۳) - وارسته :- مولد را و سیال کوٹ از توابع لاهور است

هَذَا نَامُوسِیالِ کوئی "ل" بود از ابتدا این شعور ذوق سخن بهم رساند و در
نظم و نشر تبه شایسته پیدا کرد و در رسائل مفیده نوشت از آن جمله
رساله مصطلحات الشعراء در دیباچه آن می نویسد:-

"بنده وارسته به محض سرنوشت ازلی محو مطالعه و ادین فصحا بودم دل
و جان را وقف عینِ نوحطانِ الفاظ و معانی می نمودم اکثر محاوراتِ غریبه
پارسی زبانان در اشعار فصاحت باز دیدم و به تحقیق آن کمر سعی چیست بستم
هر چند که و کتب لغات گردیدم نفهم معانی از آن نه شنیدم ناچار رجوع
بزبان دانایان ایران دیار آوردم و پانزده سال درین تلاش بسر بردم
انچه از زبان آن جماعه شنیدم برائے انتفاع جمهور سخن پردازان
نخستین در تحریز کتابت در آورم لهذا آن را با بعضی لغات غریبه باوصف
آن که معانی در نسخ لغات و شروح و دواوین و ثنویات قدما مرقوم
است جهت سهولت طلبه درین صحیفه مرقوم نمودم و این نامه به مصطلحات الشعراء
که مفید تاریخ و نشانه شروع تالیف است موسوم گردانیدم"

مردِ قصیر القامه بود و زبان گزنده داشت اکثر معاصران خود
 را به جو کرد معاصران هم در خدمت گذاری کمی نه کردند مثل میر محمد علی
 راج سیالکوٹی و شیخ نور العین و آصف بٹالوی و دیگران از وطن
 برآمده جہاں آباد و جاہاے دیگر را سیر کرد و جماعتِ موزوں
 را بر خور و تذکرۃ اشعارے نوشت و براکثر آں ایراد گرفت گویا
 اعتراض نامہ ایست اما ایں تذکرہ بہ نظر فقیر نہ رسیدہ از زبان
 شاہ عبدالحکیم حاکم حقیقت آں استماع یافت آخر حال بدیدہ
 غازی خاں کہ قریب ملتان است رفت و در ہماں جاسنہ
 ثمانین و ماۃ و الف (۱۸۰۰۰) رخت از ایں عالم بر بست و
 دیوان است اما اشعار او بہ مولف نہ رسیدہ مگر ایں بیت او
 در رسالہ "جواب شافی" کہ ذکرش می آید بہ نظر در آمدہ
 نیست در دہر زبان بازی گر مائیہ از چہ رو جامہ تلخ است ببر بون
 تلخ بہ معنائے سیاہ است میرزا صاحب گویدے

گرنہ دارد ماتم ایمان این لم و کما از پند دارد دجامنہ خود کعبہ اسلام تلخ
 و آریستہ رسالہ دارد ”جواب شافی“ نام۔ در عنوان آن
 می نویسد کہ :-

”در شہور سنہ ہزار و صد و شصت و سہ (۱۱۶۳ھ) کہ خان نمن دال
 حکیم بیگ خان حاکم تخلص از دہلی بہ لاہور تشریف فرمود بندہ و آریستہ
 بہ حکم دیرین محبت ہا بہ دیدن خان سرے کشیدم و از دیوانش چشم آریستہ
 وادم دیدم برخواستی صفحات ایراد ہائے وارد و غیر وارد مرقوم
 است و بر اکثر بیات کہ از وصمت منقصت خط آزادی دارد
 خط ہیزاری کشیدہ قطع نظر از جہات دیگر از دوسے کہ معترض درآمد
 راہ در آمد ندارد و از ہر بابے کہ قصد کردہ در سخن گرفتہ است بیک
 دیدن پائے نظر از جہات و چشم دل را حیرت رونمود بعد از استفا
 معلوم شد کہ چراغ ایں اعتراضات بر کردہ شعلہ ادراک سراج الدین
 علی خان آرزوست ز اید تحقیقہ ۔

مرا کہ باستمارح صیبت مخموری و مطالعہ بعض مصنفات بلاغت آیات
 آن جناب غائبانہ معتقد و بہ جامعیت کمال و کمال جامعیت
 آن سراج نیر شبستان گفتگو اعتقاد جازم دارم سخت استعجاب روداد
 و نتیجہ کہ از مشاہدہ رسالہ مسی "بسراج نیر" کہ در خاتمہ آن گرفته
 چند بر اشعار و فقرات نیر لاہوری رقم شدہ داتم باضاعت مضاف
 رسد (ع)

حیرتم روداد از جائے کہ جائے حیرت است
 خانِ حاکم بر سر استبداد آمدہ بہ استدلال دفع اعتراضات مزبور بلفظ
 را از حد بُرد بلے حق بہ جانب داشت کہ سخنہاش بر خاک بیداری می
 افتاد پس کہ بہ ظہار عیب غیر بہ عرض کمال کوشیدن عرض خود بُردن
 می دادم و این کمال را نقصان کمال می شناسم از قبول این امر پہلو تہی می
 کردم چون اقتراح خانِ دیر پس آشنا از حد گذشت اعلامی رفع
 تشکیکات اشعار خانِ حاکم نمودم و محبت سخنان نیر بہ ایراد دل نیکو

مدل و مبرهن ساختم —

چند سوال و جواب ازین رساله برچیده درین صحیفه ثبت می
شود که کیفیت آن به ناظران چهره و وضوح نماید —

حاکم

او که داغست ز ازل نور اعضا نم بود کافر غیر تو گر هیچ تنب نم بود

ارشاد شده — نو بر کردن است نه تنها نو بر! —

اتماس ایس که — هر دو آمده اول معروف است، دوم صائبها
گوید —

می رسد آزار بد گوهر به نزدیکان نو بر زخم از نیام خود بود شمشیر را —

حاکم

بکلم به وصف بر و پیرین او یکف چو شاخ آهو است ز سر تا پیاگره

حکم شد — شاخ آهو اگر نه ندارد — هیچ و خم دارد! —

اساتذده گره ثابت کرده اند چنان که صائبها گوید —

عقدہ حوصلہ زمر و زندگی گدو دنیا شلیخ آہو پر گرہ از کثر سیال است
حاکم

نزدوق نامہ آں شاہ باز بک خرم چہ دور بال زندہ گجو تر تصویر
رقم شدہ کہ معشوق را شاہ باز گفتن از چہ راہ است؟
از رہے کہ خواجہ حافظ شیرازی و صاحبان کہ گفتہ اند
حافظ

یار دارد سر آزدون حافظ یار شاہ بانے بشکارے مگسے جی آید
صائب

دارم امید آں کہ شود طبل با گشت آواز دل طپیدم آں شاہ بار را
حاکم

بر قلب باغونیں لں گرنیت بشخوش ہو چشم تو می خواہ چہ اشمشیر مرکان بغل
آب گیرئی شمشیر اعراض بریں آب است کہ شمشیر در بغل خوابیدن
نشان احتیاط بود و باشخوئں کنندہ را مناسب نیست

مناسب است، باین معنی که مہتائے خوں ریزست کہ در جامہ
 خواب ہم ہمیشہ را از خود جدا نمی کنند؛ چنانچه کلیم گوید
 بنام ترکیب حشمت را کہ ترکش بستہ می فواید بخوں ریز را میرا این چنین یاد بینان
 حاکم

نہ ہر طبع روشن سخنور شود نہ ہر قطرہ آب گوہر شود
 فرمودہ اندا کہ گوہر سخن را تو اں گفت نہ سخنور را ۹
 می تو اں گفت بہذہب میرزا صاحب کہ مقتداے اہل فن است
 می گوید

نیت غم اہل سخن را از جفا و زکا بشکند گرساغر گوہر بیزد آب
 حاکم

کنم چہ قسمت اعضا بیا د اں مژم حوالہ بگویش بکتابہ کنم
 استفسار کردہ اند، خصوصیت بکتابہ چہ باشد؟
 خصوصیت کہ میرزا صاحب ادریس شعر (سہ)

دیلمی روی از پریا به چشمان را کتاره نکست بر جگر نیاده است

و حضرت امیر خسرو را قدس سره الغزیه درین بیت (سه)

سر آن دو چشمم گرم که چونند و این بهرین همه را ز لولک میز گمان زده بر جگر کتاره

لمحوظ بوده بهمان تخصیص درین جا است و با وصف عموم زخم شمشیر با جمیع

اعضا و خصوصیت سر و گردن در اشعار واقع است، لکن آنکس که تخصیص

کتاره و خنجر به جگر و سینه است، شاعر مشهور فردوسی طوسی ثبت آن

حرف است، سه -

بروز نبرد آن یل بهوش مند به شمشیر و خنجر به گرز و کمند

جُرد و درید و شکست و بهشت یلان را سر و سینه و پا و دست

بنده شفیق عرض می کنند که -

حاکم - اول زخم مطلق را بر اعضا قسمت کرد و بعد از آن

جگر را حواله کتاره کرد این خصوصیت را و بهیچ می باید -

میرزا صاحب و امیر خسرو اول تقسیم نه کرده اند بلکه

ہمیں رسیدن کتارہ بر جگر آورده اند وقاعدہ شہر است
 کہ رسیدن زخم بر اعضائے رئیسہ مثل سر و دل و جگر و جگر
 ذکر می کنند و چه خصوصیت این کہ زخم اعضائے رئیسہ بیشتر
 مہلک است از این جا بوضوح رسید کہ اعتراض خان آرزو
 بہ جواب و استہداف نہ می تواند شد و قول فردوسی
 کہ در آں "لف و نشر" مراعات کرده از عالم دیگر است۔
 ابو بکر کہ و استہداف از اعتراضات خان آرزو بر اشعار غیر تعلیم
 آورده از آں ہم جواب بے نوشتہ می شود۔

غیر در صفت باغ گوید :-

شدہ از شاہد این آتشیں رو سیہ چشمی نصیب لاله او۔
 گرفت این کہ :-

لاله رو، دلالہ رخسار شہرت دار و بنگلاب لاله چشم کہ نہ در هیچ کتابے
 چشم دیدہ شد و نہ از هیچ زبانے بہ گوش رسیدہ۔

بر دیده و ران جید البصر روشن تر از روز است که
 نیر لاله چشم نه گفته بلکه تشبیه لاله به چشم کرده و تشبیه لاله به
 چشم خاصه در سیبیه چشمی و خونین چشمی در کلام اعیان
 بسیار است چنانچه طغرا گوید بل نیر و طغرا دریا
 مضمون تو ارد افاده -

طغرا گوید :-

دو آں منیم چوں بت بنگاله ندارد گلزار سیبیه چشم تر از لاله نه دارد

محسن تاثیر فرماید :-

از تو گل بر بتر از در و فران افاده آ لاله بیمار تو سیبیه بطن افاده آ

وله

گلشن که بے تو دیده خونین ز لاله آ از هر یک بوصف تو چند رسالت آ

محمد قلی سلیم گفته :-

کردم سلیم آخر قطع نظر ز خباں چوں لاله داغ کردم این چشم خونین آ

حرف الہا

(۴۴)۔ ہندو :- متھرا داس اور عہد صاحب قسراں
ثانی شاہ جہاں پادشاہ دربنگالہ بسر می برد و وقتے کہ خان بہا
حاکم بنگالہ اور جلس کرد و در اں حالت غرے بہ حکیم رکشا
مسیح کا شی فرستادہ ایں ابیات ازان است :-

سلام من کہ رساند حکیم رکشا ز درون کہ خبر می دہد مسیحا را
منم قتادہ بدام بل از جرم سخن سخن افسوس کرد مرغ گویا را
شفاعت من کا فر مریخ کند کہ بر مسیح تو لا بود نصاری را

ولہ

دست ما گرفت دامن دو دیگر از استین ما بہ گرسخت
(۴۵)۔ ہنر :- تخلص گیان را اصلش اقصیٰ حجر من مضافاً
شاہ جہاں آباد است ولادت او در ولت آباد دکن در
شہر پورسنہ شان و عشرین و مائۃ و الف (۲۰۰۰۰) واقع شد

جَدّش بہ دیوانی نواب قلیچ خاں بہادر خسر پورہ خلد منزل بہادر
 شاہ مامور بود۔ ہمراہ او وارد دکن شد۔ والد او اہل حال
 بہ واقعہ نگاری محالات جاگیر نواب مذکور سرفرازی داشت
 بعد ازاں "پہنشی گری" سید عالم علی خاں برادرزادہ امیرالامراء
 حسین علی خاں و دیگر تعلقات پادشاهی بسربوردہ و در عہد نواب
 آصف جاہ طاب ثراہ بہ پیش دستی "حضور نویسی" سر بلند می یافت
 ہم چشماں بنا بر قریب منزلت حسب برودہ در سنہ اشین و اربعین
 و مائتہ و الف (۱۲۰۰) مسموم گردند نواب قدر شناس
 (آصف جاہ) رعایت ارث کردہ تا ہشت ماہ خدمت را
 بہ کس نہ داد و عنایت نامہ طلب بہ گیان رائے پیرش فرستاد
 بہ تعلقہ پدر سرفراز نمود و بہ ہنگام عزیمت شاہ جہاں آباد
 تعیین صاحبزادہ بلند اقبال نواب نظام الدولہ (ناصر خاں)
 "شہید" ساخت و قتلہ کہ نواب معاودت فرمودہ داخل ملکہ

”اوزنگ آباد“ گردید۔

گیان رائے قصیدہ گفتہ بواسطت یکے از باریا پان حضور
گذرانید کہ مطلقش این است ۵

بہار بسکہ اثر کرد در بسیط جہاں نمازد در چین روزگار نام خزاں
نواب قدر دانی نموده قریب بود کہ بہ تعلقہ سابق سرفراز
ساز کہ دریں اثنا نواب متوجہ تنبیہ بالاجی مرہٹہ شدہ کوچ
بہ سمت پٹن فرمودہ و گیان رائے بنا بر عدم سرانجام در رکاب
رفتن نہ توانست و چوں مراجعت لشکر اتفاق افتاد و دامن دست
والا برگرفت و در چہاونی برہان پور قصیدہ مشتعل بر تیانج جلوں
احمد شاہ پادشاہ در سنہ احدی و ستین و ماۃ و الف (۱۱۶۱ھ)
بر تخت نشست از نظر نواب آصف جاہ گذرانید پسند افتاد و حکم
شد کہ ۵۔

”در عرضداشت روانہ حضور پادشاہ سازند۔“

ایں ابیات ازال قصیدہ است ۵۰۔

نہے شاہنشہ اقبال توام طراز ہفت کشور شاہ عالم
 خدیو عہد احمد شاہ غازی سری بخش مران ہفت ظام
 قضا طغرائوس مرو نہیش قدر فرماں برا حکام محکم
 شدہ رائج درم ازین نامش گرفته خطبہ زیب از ہم عظم
 رسد از حفظ او اگر نغمہ در گوش زخون زری کشد صام بخود
 بہ عہد من شاہنشہ عادل نمودہ فتنہ از چشم بتاں رم
 بہر جاعرش ساگرد و لوائش شود فتح و ظفر روشن ز پرچم
 الہی تا ابد معمور بادا جہاں از عدل خاتمان کرم
 دلا سال جلوس شاہ جم جا بگوہ۔ ”جاوید نخل السد عالم“

چوں نواب آصف جاہ رحلت کرو و نوبت ریاست
 بہ نواب نظام الدولہ ”شہید“ رسید دریں جاہم مامور بکار پانہ
 دو در عہد نواب امیر الممالک آصف الدولہ مرحوم استغفار نوکر فی

کردہ خانہ نشین شد۔ چنانچہ تاملت تحریر در اورنگ آباد ہیر
 می برد و اصلاح شعرا از جناب آزاد مدظلہ العالی می گیرد و تخلص ہم
 بخویر کردہ ایشان است کہ ”گیان“ و رہندی ہنر ”باشد چنانچہ
 گیان رائے اس معنی اظہار می کند و رسوخ خود را بہ معرض بیان می

آرد

عظیم ہنر گزید آزاد	از نقص کمال دید آزاد
نگرفت کسے خوف بہ یاقوت	قطرہ بہ گہر خرید آزاد
عقائے نشان ندیدہ را	در دام نشان کشید آزاد
فیضم ز حسن رسید و فرمود	اصلاح سخن فرید آزاد
از لطف تخلصم ہنر کرد	افسون کرم دمید آزاد

عزیز ہر کسے است و با مؤلف ہم اخلاص دارد و بعد ختم
 گل رعنا ہنر نیم رمضان سنہ تسعین و مائتہ و الف (۱۹۰۰ء) در
 اورنگ آباد وفات یافت۔ و مؤلف ایس قطعہ تاریخ

یہ نظم آوردہ

مرد در تاسع ماہ رمضان شاعر ماہر معنی پرداز
سال فوتش بقلم داؤد شفیق کرد و حلت: ”بہر بے انبار“
ایں ابیات از و قلمی می شود
دوش در آئینہ شمال رخ یاز قناد آں قدر آب شد از ترم کہ از قناد

ولہ
سیہ پوشیدہ نبل دید چون حال پریشم نہ دامن زلف مشکین کجایا رب نظر کریم

ولہ
رفته ام دیوانہ زیر خاک ہرگز کنید جز شرار رنگِ طفلان شمع تربت ششم

ولہ
دریں پیرانہ سالی کسیت تبار و غلام مگر باد صفا روزے رساند سر بر غلام

ولہ
تا شدم روشن حبیب از سجده در گاہ می کند انبیہ ام مشرق تبلی مادون

وله

نفرایید عرض جوهر جرات فلک رت چو شمشیر میل فاده ام در دست نامزد

وله

صورت گر جمال تو چو لبت تمام کرد رنگی که داشت در قلم خود تمام کرد
 اکنون وقت آن آمد که زبان را به شکر الهی نوازم و قلم را
 به پیاس ربانی مشک آلود سازم که به بتائید و تعالی این نامه
 دل کشته به حسن انجام رسید و این معشوق زیبا غلغله خاتمه پوشید
 این مُسْنک سرمایه به قدر طاقت خدمت موز و نایب هند تقدیم
 رساند و ریشه سراج در تحصیل اخبار و اشعار این گروه والا
 شکوه دو اندام استیفاء صاحب سخنان سواد اعظم هند و ستان
 از وسع امکان بیرون است و استیفاء این طائفه علیهم السلام
 و حدیث از حوصله طاقت افزون که هند و ستان ملکه است
 که مساح فکر و ویرا و تمام نمی تواند پیود و مهندس اندیشه آسمان

پیا احسان می تواند فرمود و درین وسعت آباد سخن آفرینان
 در هر گوشه دم عیسوی می زنند و کلاه گوشه بر دوش فلک می کنند
 و فقیر حقیر در دکن که ناحیه ایست از هندوستان افتاده و قدیم
 سیاحت از سرحد دکن بیرون نهاده احاطه سخن سخنان هند
 طور تواند کرد و طریان صد شکرستان را در قفسه چه قسم تواند
 آورد و ناچار هر قدر دست بهم داد تراجم شعراء قدیم را از
 تالیفات مولفین و دوادین موزونان در سلب تحریر کشید
 و احوال و اقوال فصحاء جدید را از افواه ثقات و اسنّه خواص
 روایت فر اگر فتنه پیرایه عبارت پوشانید -

این تالیف در سنه احدى و ثمانین و مائت و الف (۱۸۰۰)
 طره آغاز بر سر زد و در سنه اثنین و ثمانین و مائت و الف (۱۸۰۰)
 نگار اختتام در پابست - امید دارم که این صحیفه به عین عنایت
 دیده شود و به میزان محنت بخشد -

در مقام اندیشہ کمندے بہ صیدِ تاریخ انداخت و ایں
 دہر آب دار را در سلاکتِ نظم منخرط ساخت :-
 ایں کتاب مناقب شعراء بچہ اسلوب تازہ شد مرقوم
 از پے نعم ایں صحیفہ شفیق گفت تاریخ ”نامہ مخموم“
 (۸۲)

تمت

مطبوعہ
 عہد فرین قی پریس

CALL No. { ۸۹۱۵۴۴۱۰۹
۲۷۳۸۵۰

ACC. No. PLAWA

AUTHOR سفتیق، ارباب، لکھی نائن

TITLE - تذکرہ کاروبار

T 18

TIME

MAULANA AZAD LIBRARY
ALIGARH MUSLIM UNIVERSITY

RULES:—

1. The book must be returned on the date stamped above.
2. A fine of **Re. 1-00** per volume per day shall be charged for text-books and **10 Paise** per volume per day for general books kept over - due.

